

ARTYKUŁY I STUDIA

DAMIAN DRZAZGA

Instytut Historyczny, Uniwersytet Wrocławski

Funkcjonowanie Sztabu Głównego 1 Legii księcia Józefa Poniatowskiego w latach 1808–1809 – zarys problematyki

ABSTRACT

The article addresses the issue of the functioning of the General Staff of Prince Józef Poniatowski's 1st Legion in 1808–1809. It examines the staff's activities, including its interactions with the Ministry of War, relationships with regiments and cooperation with civilian institutions. The influence of Napoleonic models on the Polish Army and the adaptation of modern institutional patterns are emphasised. The article also provides a brief comparison of the Polish staff with its French and Saxon counterparts, highlighting organisational similarities.

Wprowadzenie

Funkcjonowanie poszczególnych instytucji wojskowych w Księstwie Warszawskim w dalszym ciągu pozostaje w cieniu innych tematów podejmowanych przez historyków epoki. Szczególnie dotkliwy jest brak opracowań poświęconych centralnym instytucjom wojskowym, takim jak Ministerstwo Wojny¹ oraz Sztab Generalny².

¹ Z dostępnej literatury przedmiotu można przywołać: Józef Stojanowski, „Ministerium Wojny w Księstwie Warszawskim”, *Przegląd Historyczno-Wojskowy* 1, z. 2 (1929): 207–242.

² Sztab Generalny Księstwa Warszawskiego do tej pory nie doczekał się osobnego monograficznego opracowania, dysponujemy biografią Szefa Sztabu Księstwa – gen. Stanisława Fiszer. Porządkuje ona podstawowe fakty z życia Fiszer, jednakże nie wyczerpuje całkowicie biografii generała, ani też problematyki instytucji, w których służył, Konrad Morawski – autor pracy pisał: „Starałem się przybliżyć funkcjonowanie dwóch instytucji armii polskiej

W tekście zwracam uwagę na instytucję niższego szczebla, tj. Sztab Legii, w nomenklaturze wojskowej Księstwa Warszawskiego określaną jako Sztab Główny. Za podstawę źródłową posłużyły mi dokumenty po szefie Sztabu 1 Legii uzupełnione jedną sygnaturą z Militariów z Jabłonny oraz *variarmi* z Zakładu Narodowego im. Ossolińskich. Istotne dopełnienie stanowią stworzone przez ks. Józefa Poniatowskiego, a następnie przesłane na ręce króla Fryderyka Augusta opisy funkcji poszczególnych stopni wojskowych, które znajdują się obecnie w *Sächsisches Hauptstaatsarchiv* w Dreźnie³. Materiał źródłowy ze względu na zniszczenia wojenne ogranicza się jedynie do korespondencji przychodzącej do Sztabu Głównego. Ramy chronologiczne zostały zdeterminowane przez bazę źródłową, która najobszerniej naświetla tytułowy okres. Dokumentacja kończy się na pierwszych miesiącach 1809 r., wobec czego nie uwzględnia wojny polsko-austriackiej. W zachowanych papierach zdecydowanie dominują dokumenty wytworzone w 1808 r., rzucające światło na codzienną pracę sztabową. Ze względu na objętość tekstu oraz dla klarowności wyводу zdecydowałem się podzielić go na tematyczne podrozdziały.

W polskiej tradycji wojskowej rozwój sztabu jako wyspecjalizowanej instytucji jest problemem badawczym, który zdecydowanie wymaga rozwinięcia w ramach szerszego studium. Instytucja ta, w opisywanej tu formie, została zaczerpnięta bezpośrednio z francuskiej armii i stanowi jeden z wielu przykładów gruntownego i wielopłaszczyznowego procesu modernizacji polskiego społeczeństwa. Jednym z głównych katalizatorów tych zmian było zetknięcie się z francuskimi rozwiązaniami politycznymi, wojskowymi, gospodarczymi czy społecznymi, a następnie zaimplementowanie ich w Księstwie Warszawskim. Kategoria nowoczesności od kilku lat coraz częściej pojawia się na łamach polskiej historiografii zajmującej się epoką napoleońską. Badacze starają się za jej pomocą wyjaśnić źródła nowej refleksji o państwie, armii,

doby Księstwa Warszawskiego, generalnego inspektoratu piechoty i sztabu głównego. Nie przedstawiam schematów ich działania, ponieważ jest to temat na oddzielną pracę; skoncentrowałem się na roli generała Fiszer i dlatego prezentuję jedynie elementy działania tych urzędów”, zob. Konrad Morawski, *Generał Stanisław Fiszer 1769–1812* (Oświęcim: Napoleon V, 2016), 10; Niedawno zastrzeżenia faktograficzne do tej pracy sygnalizował Przemysław Gorzałka, *Z woli Cesarza i dla odzyskania państwa. Kwestie wojskowe w pracach Komisji Rządzącej z 1807 roku* (Tarnowskie Góry: Inforteditions, 2022), 66–67.

³ Wszystkie te jednostki zostały wymienione w bibliografii. W tym miejscu chciałbym złożyć podziękowanie dr. Jackowi Jędrysiakowi za przekazanie mi materiałów drezdeńskich.

prawie czy obywatelu⁴. Nowoczesne wzorce napływające z napoleońskiej Francji zderzyły się na polskim gruncie ze staropolskimi tradycjami myślenia o wyżej wspomnianych aspektach. Konsekwencją było powstanie wielu nowych instytucji, które fasadowo odpowiadały francuskim wzorcom, lecz nie ma pewności, czy ludzie tworzący te struktury i wchodzący w ich skład właściwie je pojmowali i dobrze się w nich odnajdowali. Interesujące jest, w jakim stopniu przekładało się to na praktykę ich funkcjonowania. Są to pytania w dalszym ciągu otwarte. W tym rozumieniu okres od podpisania traktatu tylżyckiego w lipcu 1807 r., aż do rozpoczęcia wojny polsko-austriackiej w połowie kwietnia 1809 r., stanowi newralgiczny punkt w historii Księstwa. Był to okres, w którym budowano struktury „nowoczesnej” państwowości. Badając go można przyjrzeć się temu, w jaki sposób nowe wzorce były adaptowane do polskich warunków. Autor nie rości sobie prawa do sprawdzenia, w jaki sposób instytucja sztabu może wpisywać się w ten interesujący poznawczo nurt. Pragnę jedynie zaznaczyć, że jego genezy na polskim gruncie powinniśmy upatrywać właśnie w tych procesach. Moje główne cele to stworzenie ogólnego zarysu codziennej pracy sztabowej (co być może okaże się dla przyszłych badaczy punktem wyjścia do opisanie instytucji wojskowych epoki porozbiorowej w szerszym ujęciu) oraz krótkie przedstawienie polskiego sztabu na tle odpowiedników w armii francuskiej oraz saskiej. Zaznaczam również, że w tekście konsekwentnie posługuję się terminem „legia” zamiast „dywizja” ze świadomością tego, że w lipcu 1808 r. zakończył się proces reorganizacji legii w dywizje⁵, jednakże formalnie Napoleon podział na dywizje zatwierdził dopiero w przededniu wojny polsko-austriackiej⁶. Dodatkowo za używaniem terminu „legia” przemawia jeszcze inna przesłanka o naturze źródłowej. W dokumentacji sztabowej, nawet wytworzonej po lipcu 1808 r., polscy oficerowie znacznie

⁴ Jarosław Czuby, „Księstwo Warszawskie – pierwsze nowoczesne państwo polskie?”, *Kwartalnik Historyczny* 125, z. 2 (2018): passim, <https://doi.org/10.12775/KH.2018.125.2.04>; Aleksandra Oniszczyk, *Pod presją nowoczesności. Władze Księstwa Warszawskiego wobec Żydów* (Warszawa: Wyd. UW, 2021), 36–41; Czuby, „Wojsko i nowoczesność. Przypadek Księstwa Warszawskiego”, w *Księstwo Warszawskie. Skok w nowoczesność*, red. Artur Górak (Warszawa: Wyd. Monografie Instytutu De Republica, 2024), passim; Jacek Przygodzki, „Duch prowincjonalizmu upadł na zawsze w tej konstytucji. Uwagi o nowoczesności ustroju Księstwa Warszawskiego”, w *ibid.*, passim.

⁵ Ryszard Morawski et al., *Wojsko Księstwa Warszawskiego. Generałowie, adiutanci, sztaby* (Warszawa: Karabela, 2018), 31.

⁶ Bronisław Pawłowski, *Historia wojny polsko-austriackiej 1809 roku* (Oświęcim: Napoleon V, 2019), 93.

częściej korzystali z terminu „legia”, traktując bardzo rzadko pojawiający się termin „dywizja” synonimicznie⁷. Pytaniem otwartym jest: czy za konsekwentnym posługiwaniem się nomenklaturą systemu legionowego stało jedynie przyzwyczajenie administracji wojskowej, czy też może był to wyraz przywiązania do systemu legionowego, który dla dowódców legii mógł być korzystniejszy niż system dywizyjny? W każdym razie struktura legionu odpowiadała strukturze dywizji i bardzo wątpliwym jest, by kompetencje, prerogatywy i obowiązki legionowego szefa sztabu odbiegały od dywizyjnego. Dlatego w artykule, chcąc pozostać wiernym materiałowi źródłowemu, zdecydowałem się na świadome korzystanie z nomenklatury systemu legionowego. W tekście przybliżyłem strukturę sztabu oraz dwa pola działalności tej instytucji: sferę kontaktów wojskowych oraz sferę kontaktów cywilnych. Do pierwszej należą wszelkie pisma, prośby, zawiadomienia, raporty kierowane na ręce szefa sztabu, płk. Franciszka Paszkowskiego, przez oficerów 1 Legii. Analizuję ich problematykę oraz, jeśli to źródłowo uchwytne, finalizację konkretnych problemów zgłaszanych przez wojskowych. Do drugiej sfery, czyli do kontaktów cywilnych, zaliczam wszelkie prośby, zapytania czy zawiadomienia, które wpływały do Sztabu Głównego od instytucji lub osób z zewnątrz – niezwiązanych z wojskiem. Byli to przeważnie urzędnicy cywilni, często stołeczny magistrat lub Prefektura Warszawska. Pragnę przy tym zaznaczyć, że dokonałem wyboru tych aspektów, które uznałem za reprezentatywne dla zobrazowania codziennej pracy sztabowej. Sam podział nie wynika z cech czy struktury rozpatrywanej tu instytucji. Wiele spraw swoją istotę znajduje gdzieś między dwiema wyodrębnionymi sferami. Zdecydowałem się wprowadzić takie rozróżnienie jedynie dla klarowności wyводу i ma ono charakter czysto konstruktywistyczny.

Sztab w strukturach armii można rozumieć na dwa sposoby. Pierwotnie była to grupa wyspecjalizowanych wojskowych, którzy znajdowali się w otoczeniu dowódcy i wspierali go swoją radą. Według takiego ujęcia sztaby funkcjonowały już w czasach antycznych⁸. Druga definicja jest znacznie bardziej skonkretyzowana i określa sztab jako instytucję, która miała za zadanie przekazywanie rozkazów dowódcy

⁷ Przykładowo: Archiwum Narodowe w Krakowie (dalej: ANK), Archiwum Młynowskie Chodkiewiczów (dalej: AMC), sygn. 1278, Biegański do Paszkowskiego, Warszawa, 8 XI 1808 r., 75; Biegański do Paszkowskiego, Warszawa, 29 XI 1808 r., 97.

⁸ Jan Orzechowski, *Dowodzenie i sztaby* (Warszawa: Wyd. MON, 1974), 23–26

podlegającym mu oddziałom, koordynację ich działań, a także zbieranie, przetwarzanie i powielanie informacji dotyczących przeciwnika. W czasie pokoju zaś do zadań sztabu należało utrzymywanie kontaktu pomiędzy poszczególnymi organami sił zbrojnych oraz instytucjami cywilnymi. Sztaby w drugim rozumieniu pojawiły się na przełomie XVIII i XIX w., a wyspecjalizowały w okresie wojen napoleońskich⁹. Na gruncie polskim sztaby w pierwszym rozumieniu istniały już w epoce staropolskiej np. sztab hetmański¹⁰, a nawet, jak dowodzi Tadeusz Rawski – w czasach Mieszka I¹¹. Natomiast w drugim, bardziej wyspecjalizowanym i zinstytucjonalizowanym znaczeniu, były już znane w 1786 r., gdy w ramach dyskusji nad aukcją wojska przedstawiono „Regulamin służby obozowej i garnizonowej dla całego Wojska Obojga Narodów”, w którym opisano taki rodzaj sztabu. Innowacja ta nie została jednak włączona do struktur Wojska Polskiego aż do czasów Księstwa Warszawskiego¹². Część typowych zadań sztabowych w drugiej połowie XVIII w. przejmowały wojskowe instytucje kolegialne, np. Komisja Wojskowa¹³. Sztaby zinstytucjonalizowane nie były za to nowością dla szefów sztabów dywizyjnych z okresu tzw. I wojny polskiej czy walk toczonych w latach 1806–1807 na byłych ziemiach polskich. Prawie cała grupa oficerów, którzy pełnili wówczas te funkcje, miała przeszłość legionową, a co za tym idzie byli oni wdrożeni

⁹ Claus Telp, *The Evolution of Operational art. From Frederick the Great to Napoleon 1740–1813*. Military History and Policy (London–New York: Frank Cass, 2005), 62–63; Tadeusz Rawski, „Geneza i ewolucja Sztabu Generalnego (Głównego) Wojska Polskiego w dziejach”, w *Sztab Generalny (Główny) Wojska Polskiego 1918–2003*, red. Tadeusz Panecki et al. (Warszawa: Bellona, 2003), 21.

¹⁰ Orzechowski, *Dowodzenie*, 320–324.

¹¹ Rawski, *Geneza*, 22.

¹² Ibid., 26–27. W Legionach Polskich mimo kilkakrotnych reorganizacji nie wykształciła się instytucja Sztabu Głównego czy Generalnego. Co prawda organizacja przewidywała sztab legii czy batalionu, lecz w rozumieniu naczelnego dowództwa konkretnej jednostki, a nie wyspecjalizowanej instytucji, o której mowa w tekście. Dopiero w 1800 r., przy okazji organizacji Legii Włoskiej, pomyślano o stanowisku szefa sztabu, lecz z założeniem, że będzie to funkcja, jak pisze wybitny znawca tematyki – Jan Pachonński: „fikcyjna”. Funkcję tę objął późniejszy generał Wincenty Aksamitowski, zob. Jan Pachonński, *Legiony Polskie Prawda i Legenda 1794–1807. Działalność niepodległościowa i zaczątki legionów 1794–1794*, t. 1 (Warszawa: Wyd. MON, 1969), 278; Pachonński, *Legiony Polskie Prawda i Legenda*, t. 4, „Z ziemi włoskiej do Polski” 1800–1807 (Warszawa: Wyd. MON, 1979), 65–66.

¹³ Co prawda nominalnie Sztab Generalny istniał w schyłkowym okresie I Rzeczypospolitej w armii koronnej i litewskiej, lecz nie miał nic wspólnego z napoleońskim rozumieniem sztabu, zob. Mariusz Machynia i Czesław Szrednicki, *Oficerowie wojska koronnego 1777–1794. Spisy, cz. 1 sztaby i kawaleria* (Kraków: Księgarnia Akademicka, 2002), 1–9.

w realia służby opartej na rozwiązaniach francuskich. Z pewnością nie pozostawało to bez znaczenia przy desygnowaniu ich do objęcia tych stanowisk po utworzeniu polskiej państwowości¹⁴. Nowe instytucje wojskowe, powołane do życia w Księstwie Warszawskim, dały asumpt do wytworzenia się osobnej grupy oficerów, których można nazwać oficerami biurowymi. Byli to wojskowi, którzy większość swojej służby spędzili zajmując stanowiska w sztabach, biurach wojskowych lub innych jednostkach związanych z administracją armii. W moim przekonaniu świadczy to o procesie systemowej profesjonalizacji polskiego korpusu oficerskiego. Za przykłady takich karier mogą posłużyć historie służby takich oficerów jak: gen. Franciszek Ksawery Kossecki, gen. Stanisław Fiszer, gen. Kajetan Hedbowski, gen. Józef Wasilewski, gen. Franciszek Morawski, gen. Józef Wielhorski czy płk Jan Bennet. Niektórzy z nich, jak gen. Kossecki prawa ręką gen. Józefa Zajączka, czy gen. Morawski, kontynuowali swe „biurowe” kariery w realiach Królestwa Polskiego, a nawet powstania listopadowego. Sądzę, że zwrócenie większej uwagi na dokumenty, jakie pozostały po tych oficerach, z pewnością powiększyłoby naszą wiedzę na temat funkcjonowania instytucji wojskowych w latach 1807–1831.

Do jednego z reprezentantów tej grupy z powodzeniem można zaliczyć gen. Franciszka Paszkowskiego, który w latach 1808–1809 pełnił funkcję szefa sztabu legii dowodzonej przez ks. Józefa Poniatowskiego. Był to doświadczony oficer, mogący wykazać się służbą w Legionach, a od 1805 r. w Sztabie Korpusu Rezerwowego Kawalerii marszałka Joachima Murata¹⁵. W biografii Paszkowskiego, pióra znakomitego znawcy problematyki legionowej – Jana Pachonńskiego, jego ówczesna działalność jako legionowego szefa sztabu została jedynie odnotowana¹⁶. Co też stwarza lukę, którą niniejszy tekst, z uwagi na swą problematykę, aspiruje wypełnić.

¹⁴ Pachonński, *General Franciszek Paszkowski 1778–1856* (Warszawa: Wydawnictwo MON, 1982), 19–68; Pachonński, *Oficerowie Legionów Polskich 1796–1807. Słownik biograficzny oficerów Legionów Polskich 1796–1807*, do druku przygotowali Kamil Stepan, Adam Roliński, t. 2 (Kraków: Fundacja Centrum Dokumentacja Czynu Niepodległościowego, Księgarnia Akademicka, 1998–2003), 146–148, 222; Louise de Hauké, *Le général Maurice Comte de Hauké. Souvenir posthume esquissé par Louise de Hauké du centième anniversaire de l'établissement de la famille de Hauké en Pologne 1782–1882* (Varsovie: Imprimerie de A. Gins, 1907), 16–25. Wyjątkiem był gen. Ludwik Kamieniecki.

¹⁵ Adam Paczuski, „Polscy oficerowie we francuskich sztabach w latach 1805, 1806 i 1807”, *Folia Historica Opaliniensis. Historyczne Zeszyty Muzealne* z. 1 (2023): 15, 35.

¹⁶ Pachonński, *General*, 112–113.

Struktura

Nasza wiedza dotycząca funkcjonowania sztabów dywizyjnych w latach 1806–1809 jest bardzo powierzchowna. Dotychczas badacze ograniczali się do opisanego struktur poszczególnych legii z przypisaniem konkretnych oficerów do pełnionych przez nich funkcji¹⁷. Niestety, rzuca się w oczy brak refleksji nad prerogatywami szefów sztabów legionowych czy zakresem obowiązków związanych z pełnieniem tych stanowisk. Ramy działalności oraz podległości nowych urzędów wojskowych w armii Księstwa Warszawskiego zostały wprost zaczerpnięte z armii francuskiej. W charakterze raportu zostały one w sposób dość ogólny zarysowane przez ks. Józefa Poniatowskiego 21 września 1807 r. w dokumencie przesłanym na ręce króla Fryderyka Augusta 21 grudnia 1807 r.¹⁸ W źródle tym określono m.in. w jaki sposób funkcjonował legionowy szef sztabu (fr. *chef d'état-major de la légion*). Według dokumentu szef sztabu to oficer w stopniu pułkownika, który miał być „prawą ręką” (fr. *bras droit*) generała dywizji we wszystkim, co dotyczyło służby wewnętrznej oraz zewnętrznej. Poprzez szefa sztabu generał dywizji wydawał rozkazy i kontrolował ich wykonanie, a także prowadził korespondencję z władzami wojskowymi oraz cywilnymi. W czasie wojny legionowy szef sztabu, zgodnie z intencją generała dywizji, wydawał rozkazy dotyczące ruchu wojsk, wybierał miejsca na obozy, nadzorował wojska artyleryjskie i inżynierskie, a także zaopatrzenie w żywność, paszę oraz rekwizycję. Do jego obowiązków należało również sporządzanie raportów o stanie dywizji, w której służył¹⁹.

Choć nie jest to studium *stricto* komparatystyczne, by zobrazować podobieństwa między tymi dwoma organami, warto pokrótce przyrównać się francuskiej instytucji sztabu dywizyjnego i zestawzić go z polskim odpowiednikiem. W armii napoleońskiej sztab dywizyjny w czasie wojny zajmował się koordynowaniem operacji wojennych na poziomie dywizyjnym, w czasie pokoju zaś – przede wszystkim sprawami

¹⁷ Bronisław Gembarzewski, *Wojsko Polskie: Księstwo Warszawskie 1807–1814* (Warszawa: Gebethner i Wolff, 1912), 9; Ryszard Morawski i Henryk Wielecki, *Wojsko Księstwa Warszawskiego. Generalicja i sztaby* (Warszawa: Bellona, 1996), 45–46.

¹⁸ Sächsisches Hauptstaatsarchiv Dresden, 10026 Geheimes Kabinett, Nr. 3646/5, Fonctions des différents corps particuliers à l'Armée du Duché de Varsovie d'après organisation qui lui a été donné par S. M. l'Empereur et Roi, Warszawa, 21 IX 1807 r., 7–8v. Pełną treść tego dokumentu przytaczam w aneksie do tekstu.

¹⁹ Ibid., 8.

administracyjnymi. W dużej części jego kompetencje pokrywały się z kompetencjami sztabu na poziomie korpusu czy armii²⁰. Również struktury sztabu generalnego i sztabu dywizji były podobne, różnice stanowiły tu jedynie stopnie tworzących go oficerów²¹. Sam sztab na gruncie francuskim, jak twierdzi jedna z lapidarnych definicji, był „ciałem złożonym z oficerów przydzielonych generałowi w celu przekazywania i wykonywania rozkazów, tworzenia planów, sporządzaniu korespondencji oraz wszelkich innych detalach służby” [tłum. D.D.]²². Zachodzi tutaj pytanie czy uprawnione jest zestawianie struktur sztabów polskich z francuskimi. Wielka Armia znacznie przewyższała swym rozmiarem armię Księstwa Warszawskiego, a więc stosowała rozwiązania strukturalne i organizacyjne adekwatne do swoich potrzeb. Różnicę widać zwłaszcza między sztabami generalnymi obu armii. Kierowany przez marszałka Alexandra Berthiera Sztab Generalny był dostosowany do potrzeb koordynacji armii i korpusów, ponadto był relacyjnie połączony z nieznaną w polskiej armii instytucją *Maison militaire de l'Empereur*, czyli części składowej Cesarskiej Kwatery Głównej (fr. *La Grand Quartier Imperial*), w skład której, oprócz wysokich rangą wojskowych, wchodził również cywilni dygnitarze – na przykład wielki koniuszy Armand-Louis de Caulaincourt²³. Wszelkie wypracowane mechanizmy koordynacji działań armii francuskiej były poddane woli Napoleona, którą następnie w oparciu o podlegające sobie struktury Berthier wcielał w życie²⁴. Mimo widocznych różnic takie zestawienie wydaje się zasadne, choć jego szczegółowy opis wykracza poza ramy niniejszego studium²⁵. Armia Księstwa dążyła do powielania, na miarę swych możliwości,

²⁰ Oleg Sokołow, *Armia Napoleona*, tłum. Miłosz Młynarz (Oświęcim: Napoleon V, 2014), 215–217.

²¹ Paul Thiébault, *Manuel général du service des états-majors généraux et divisionnaires dans les armées* (Paris: Librairie pour l'art militaire, 1813), 17–22.

²² Cyt. za. Frédéric Hulot, *Les grands maréchaux de Napoléon. Berthier, Davout, Jourdan. Masséna, Murat, Ney Soult, Suchet* (Lonrai: Pygmalion, 2013), 9.

²³ Jean-Baptiste Vachée, *Napoléon en campagne* (Paris–Nancy: Librairie Militaire Berger-Levrault, 1913), 52–61.

²⁴ Jean François Brun, „Les états-majors des armées napoléoniennes”, *Revue Historique des Armées* nr 241 (2005): 64, <https://doi.org/10.3406/rharm.2005.5763>; Franck Favier, *Berthier. L'ombre de Napoléon* (Paris: Perrin, 2015), 165–172; Morawski, *Generał*, 87–88; zob. również organizacje polskiego Sztabu Generalnego, Archiwum Główne Akt Dawnych (dalej: AGAD), Archiwum Rady Stanu i Rady Ministrów Księstwa Warszawskiego (dalej: RSiR-MKW), sygn. 276, *État-major général*, b.m., b.d., 78.

²⁵ W sposób syntetyczny sztaby francuskie opracował Sokołow, *Armia*, 213–241.

sposobu organizacji, a także przepisów armii francuskiej, chodziło o to, by stworzyć podobną strukturę organizacyjną, ponieważ słusznie zakładano, że w przyszłości dojdzie do współpracy z Wielką Armią²⁶.

Struktura polskiego sztabu dywizyjnego była zbliżona do struktury tegoż w armii francuskiej. Sztab francuskiej dywizji składał się z: dowódcy dywizji, szefa sztabu, trzech dowódców brygady, dywizyjnego dowódcy artylerii wraz z zastępcą, dowódcy inżynierów, podinspektora rewii, komisarza wojennego, oficera ordynansowego, 1 lub 2 oficerów geografów, 2 oficerów saperów, adiutanta-komendanta, oficerów nadliczbowych, 3 adiutantów, komendanta placu, 8 do 10 żandarmów pod dowództwem podoficera, plutonu piechoty pełniącego zadanie eskorty, 2 pieszych i 6 konnych ordynansów, 2 konnych i 3 pieszych przewodników wziętych z ludności cywilnej oraz 3 oficerów służby zdrowia²⁷. Dysponujemy wykazem stanowisk w sztabie legionowym z 3 lutego 1807 r., w którym organizacja wygląda następująco: 1 generał dywizji, 1 adiutant w randze szefa szwadronu, 1 adiutant kapitan, 1 adiutant porucznik, 1 major legionu w stopniu generała brygady lub pułkownika, 1 adiutant kapitan, 1 adiutant porucznik, 2 generałów brygady, 2 adiutantów kapitanów, 2 adiutantów poruczników, 1 szef sztabu, 2 oficerów korpusu inżynierów, 1 komisarz wojenny, 1 adiunkt przy komisarzu wojennym, 1 inspektor rewii, 3 podinspektorów, 1 płatnik, 1 chirurg, 2 pomocników chirurga, 2 podchirurgów – w sumie 28 oficerów sztabowych²⁸. Zachował się również etat Sztabu ks. Poniatowskiego oraz etat Sztabu legionowego 1 Legii z 12 września 1807 r. Sztab ks. Poniatowskiego przed powołaniem Sztabu Generalnego sprawował rolę nadrzędną wobec innych sztabów w armii polskiej. Historię błędnych interpretacji tych dwóch instytucji w polskiej historiografii, a przede wszystkim różnice między nimi, wyjaśnił Przemysław Gorzałka²⁹. Znany jest także etat z 1 września 1808 r., odnaleziony przez

²⁶ Henryk Eile, *Administracja w wojsku Księstwa Warszawskiego* (Warszawa: Główna Księgarnia Wojskowa, 1926), 11–12; Jan Weyssenhoff, *Pamiętnik generała Jana Weyssenhoffa*, oprac. Józef Weyssenhoff (Warszawa–Kraków: Gebethner i Wolff, 1904), 91.

²⁷ Robert Bielecki, *Wielka Armia* (Warszawa: Bellona, 1995), 198–199; Eric Gohier, *Les officiers d'Etat-Major de la Grand Armée 1804–1814* (praca magisterska, Université de Sorbonne IV Paris 1991–1992), 28–29.

²⁸ „Wykazy wojskowe”, w *Korespondencja księcia Józefa Poniatowskiego z Francją*, t. 1, oprac. Adam Skalkowski (Poznań: Poznańskie Towarzystwo Przyjaciół Nauk, 1921), 5.

²⁹ Gorzałka, *Z woli Cesarza*, 63–72; AGAD, Komisja Rządząca, seria 2, sygn. 56, Lista imienna oficerów sztabowych tak do sztabu generalnego J[ąśnie] O[oświeconego] K[s]i[ęci]

Andrzeja Nieuważnego w *Service Historique de la Défense* w Vincennes. Pierwotnie wysłano go jako raport polskiego Sztabu Generalnego do francuskiego ministra wojny, Henri Jacques'a Clarke'a³⁰. Według tego dokumentu sztab 1 Dywizji³¹ wyglądał następująco:

Dywizja z kwaterą główną w Warszawie

Dowódca – gen. dyw. ks. Józef Poniatowski

Zastępca – gen. bryg. Łukasz Biegański

Generałowie brygady pełniący służbę w dywizji – Stanisław Wojczyński, Wincenty Aksamitowski oraz Ludwik Kamieniecki (bez przydziału)

Szef sztabu – płk Franciszek Paszkowski

Adiunkt – szef batalionu Ignacy Bolesta

Podinspektor popisów – Józef Nowicki

Komisarz wojenny – Marcin Molski

Adiutanci:

– przy ks. Poniatowskim – szef szwadronu Józef Rautenstrauch, kpt. Kazimierz Dziekoński, por. Antoni Potocki,

– przy gen. Biegańskim – kpt. Jan Szymaniecki, por. Albert Żuchowski,

– przy gen. Wojczyńskim – kpt. Jan Sumiński, por. Tomasz Łuszczewski,

– przy gen. Aksamitowskim – kpt. Edmund Pycholski, por. Antoni Malczewski,

– przy gen. Kamienieckim – kpt. Stanisław Trębicki, por. Kazimierz Walewski³².

a Ministra Wojny jako też do Sztabu Legii 1wszej należących i komenderowanych..., Warszawa, 7 IX 1807 r., 45–46.

³⁰ Morawski et al., *Wojsko*, 31.

³¹ Tu podaję za autorami „dywizja” zamiast „legia”, *ibid.*, 31.

³² *Ibid.*, 32; przy czym Autorzy podali, że adiutantem ks. był Alfred Potocki, co stoi w sprzeczności z wykazem oficerów sztabowych opublikowanych przez Gembarzewskiego. Według niej Alfred Potocki istotnie był adiutantem księcia, lecz do służby wszedł dopiero 1 VI 1812 r., wcześniej bo od 13 III 1807 r. służbę adiutancką przy ks. Poniatowskim pełnił Antonii Potocki, zob. Gembarzewski, *Wojsko*, 31.

W sumie sztab liczył 20 oficerów. Przywołany dokument prezentuje znaczne różnice między wykazem oficerów tworzących sztab Legii ks. Poniatowskiego. Część wyższych oficerów, np. gen. Aleksander Różniecki i gen. Fiszer, przeszła na etat Sztabu Głównego. Niektórych oficerów awansowano i również przeniesiono na wyższe stanowiska w sztabie legii. Przykładowo – dawny legionowy szef sztabu płk Biegański został awansowany do stopnia generała i przeznaczony na stanowisko zastępcy dowódcy dywizji. Z byłych siedmiu adiutantów ze sztabu księcia – w nowym etacie dywizyjnym zachowało się trzech: Rautenstrauch, Dziekoński oraz Potocki. Dla kontrastu przy gen. Biegańskim pozostał por. Trębicki, por. Jana Wasilewskiego oddelegowano do 7 Pułku Piechoty (dalej: pp) jako kapitana, a w jego miejsce wpisano Kazimierza Walewskiego³³. Wątek służby adiutanckiej w sztabie ks. Józefa jest interesującym przyczynkiem do analizy polityki awansów w armii Księstwa. Jeśli prześledzimy kariery dawnych książęcych czy sztabowych adiutantów, to zobaczymy, że ci, którzy nie znaleźli się w nowym etacie sztabu, zostali z awansem przeniesieni na inne, wyższe stanowiska w legii. Np. kpt. Maksymilian Fredro awansował na szefa szwadronu w 2 Pułku Ułanów (dalej: p. uł.) 9 listopada 1808 r., Marcei Potocki, będący 12 września podporucznikiem, 1 stycznia 1809 r. był już kapitanem, a po wojnie z Austrią – 11 lipca został szefem szwadronu w 13 Pułku Huzarów. Spektakularne są awanse Trębickiego (8 stycznia 1807 r. był podporucznikiem, 1 marca 1807 r. – porucznikiem, 31 marca 1807 r. – kapitanem, a po wojnie 1809 r. został przeniesiony do 2 pp ze stopniem kapitana, co zatrzymało jego karierę, kolejnym awansem bowiem stała się dopiero promocja na szefa batalionu z przeniesieniem do 18 pp w dniu 13 lipca 1812 r.³⁴), nie wspominając o generalskiej karierze Rautenstraucha. Na podstawie powyższych danych widać wyraźnie, że służba oficera sztabowego, zwłaszcza w latach 1807–1809, musiała uchodzić za prestiżową, ponieważ zapewniała błyskawiczny awans. Zarazem stanowiła przepustkę do wyższych sfer wojskowych ponieważ mogła zapewnić błyskawiczny awans, gdyż pełniąc taką służbę niżsi oficerowie sztabowi na co dzień utrzymywali kontakty z elitą Wojska Polskiego, co z pewnością nie pozostawiało bez znaczenia dla ich pozycji w polskim korpusie oficerskim. Większość zmian w sztabie 1 Legii i sztabie księcia zachodziła w obrębie jego legii, a następnie dywizji. Stanowi to przykład

³³ Gembarzewski, *Wojsko*, 32–33.

³⁴ Ibid., 31–33, 62.

konsekwentnie realizowanej polityki ks. Poniatowskiego, by zaufanych i sprawdzonych oficerów trzymać blisko siebie. Zarazem było to źródło różnych oskarżeń wobec księcia o dobieranie sobie współpracowników nie według kryterium merytorycznego, a na podstawie koligacji albo w celu realizacji partykularnych interesów rodów arystokratycznych. Interesująca jest uwaga Jerzego Skowronka, który zauważył, że zatrzymanie przez Poniatowskiego płk. Józefa Szumlańskiego – oficera związanego z Puławami, w charakterze adiutanta, mogło posłużyć księciu do utrzymania kontaktów z Adamem Kazimierzem Czartoryskim, co pokazuje, że adiutanci w pewnych okolicznościach mogli też spełniać swego rodzaju funkcje polityczne³⁵.

Sytuacja 1 Legii była szczególna w porównaniu do pozostałej części wojska Księstwa. Przede wszystkim wpływało na to łączenie przez ks. Józefa Poniatowskiego funkcji Ministra Wojny z funkcją dowódcy legii. Co prawda do czasu przekazania dowództwa nad Wojskiem Polskim przez marszałka Louisa Nicolasa Davout'a ks. Poniatowskiemu we wrześniu 1808 r.³⁶, to diuk Auerstedt sprawował zwierzchnią władzę na wojskiem Księstwa³⁷. Jednakże prerogatywy Ministra Wojny, określone literą dekretu królewskiego z 2 maja 1808 r.³⁸ stawiały dwóch pozostałych dowódców legii w sytuacji subordynacji wobec resortu kierowanego przez Poniatowskiego. O ile gen. Jan Henryk Dąbrowski oraz gen. Józef Zajączek zachowali pewną dozę autonomii w sprawach

³⁵ Jerzy Skowronek, *Książę Józef Poniatowski* (Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź: Wydawnictwo Zakładu Narodowego Imienia Ossolińskich, 1984), 120, 124–125, 147–148; Podobnie postępował gen. Kamieniecki, który swemu bratankowi – Janowi Kamienieckiemu, najpierw załatwił stanowisko w sztabie, a następnie, dzięki protekcji stryja, Jan został adiutantem, zob. Jan Rogula, „Płk Jan Kamieniecki – adiutant księcia Józefa Poniatowskiego i jego związki z Dynowszczyzną”, w *Ochrona dziedzictwa przyrodniczego i kulturowego istotą zrównoważonego rozwoju społeczno-gospodarczego na terenie Podgórza Dynowskiego*, red. Jan Krupa i Krzysztof Szpara (Dynów: Związek Gmin Turystycznych Podgórza Dynowskiego, 2018), 64–65.

³⁶ Szymon Askenazy, *Książę Józef Poniatowski* (Warszawa: Wydawnictwo PIW, 1978), 169.

³⁷ Marszałek według własnego uznania dokonywał zmian lokacji poszczególnych pułków Księstwa Warszawskiego, przykładowo 26 sierpnia 1808 r., w związku z rozkazem wymarszu wojsk francuskich na zachód, rozkazał dwóm pułkom z dywizji gen. Dąbrowskiego – 10. i 11., które tworzyły brygadę pod dowództwem gen. Michała Grabowskiego, by wzmocniły garnizon Gdańska, po opuszczeniu go przez żołnierzy marszałka Jeana de Dieu Soult'a, zob. „Davout do Napoleona, Warszawa, 26 VIII 1808 r.”, w *Correspondance du maréchal Davout prince d'Eckmühl ses commandements, son ministre 1801–1815*, t. 2 (Paris: Librairie Plon, 1885), 266; Andrzej Nieuważny, *Klucz do wszystkiego. Dzieje napoleońskiej twierdzy Gdańsk 1807–1814*, Monografie Muzeum Gdańska, t. 4 (Gdańsk: Wyd. Muzeum Gdańska, 2022), 122, 130–131.

³⁸ Eile, *Dzieje administracji w wojsku Księstwa Warszawskiego. Ks. Józef jako administrator* (Warszawa: Główna Księgarnia Wojskowa, 1928), 18–19.

wewnętrznych swych legii, o tyle zostali postawieni w sytuacji całkowitej zależności wobec Ministerstwa przede wszystkim w kwestii aprowizacji, co pogłębiało konflikt między tymi trzema zasłużonymi generałami. Na uprzywilejowaną pozycję 1 Legii bez wątpienia wpływała dekompozycja dwóch pozostałych związków taktycznych związana z wystawieniem „Dywizji Polskiej”, pierwotnie przeznaczonej do służby nad Renem, a ostatecznie wykorzystanej w Hiszpanii³⁹. Poza tym armię Księstwa dotkliwie osłabiło obsadzenie polskimi pułkami twierdz pozostających w pod kontrolą Francuzów, np. Gdańska. Z punktu widzenia operacyjnego, ale i politycznego wydaje się, że nie bez znaczenia było to, że 1 Legia miała kwaterę główną w Warszawie, a jej poszczególne jednostki stacjonowały w mieście lub na terytorium departamentów warszawskiego i plockiego. Wszystkie te czynniki stawiały legię ks. Poniatowskiego w zdecydowanie najkorzystniejszej sytuacji strukturalnej, operacyjnej, a także aprowizacyjnej.

Strefa kontaktów wojskowych

Istotną innowacją zaprowadzoną w armii Księstwa Warszawskiego były rozkazy dzienne. Wyróżniamy rozkazy dzienne wydawane przez Sztab Generalny, rozkazy dzienne do okręgów wojskowych – te po reformie armii w 1810 r., rozkazy do dywizji, regimentowe, batalionowe lub (w kawalerii szwadronowe) oraz kompanijne. Informowały przede wszystkim o aktualnych sprawach jednostki, której dotyczyły. Spełniały zarazem inne, zależne od sytuacji funkcje – podczas wojny służyły przede wszystkim do relacjonowania operacji wojskowych oraz do wyróżnienia poszczególnych żołnierzy i oficerów za chwalebne czyny na polu bitwy. Istotna była również ich funkcja dydaktyczna – podawały bowiem do publicznej wiadomości oczekiwane wzorce postaw i nierzadko ganiły nikczemne zachowania⁴⁰. Na szczeblu dywizji rozkazy dzienne redagowane były przeważnie przez dywizyjnych szefów sztabów – kil-

³⁹ Dawid Madziar, *Księżę Antonii Paweł Sułkowski 1785–1836. Działalność wojskowa i polityczna* (Katowice: Wyd. UŚ, 2021), 135–136.

⁴⁰ Znany jest przykład, w którym sierżant Józefa Goreckiego został przez gen. Antoniego Kosińskiego zdegradowany do stopnia szeregowca za marnowanie żołnierskich racji, podlenie się po szynkach oraz wydanie rozkazu podległemu mu żołnierzowi, uderzenia swojego kaprała. Informacja ta została podana pułkowi w rozkazie dziennym. Na ten przypadek zwrócił uwagę Dawid Madziar, zob. Madziar, „Wyzwania organizacyjne kawalerii w latach 1809–1811 na przykładzie 9. Pułku Ułanów Księstwa Warszawskiego”, w *Księstwo Warszawskie*, 205; Na marginesie można dodać, że do dziś rozkazy dzienne jako odrębna

ka przykładów tego rodzaju dokumentów zachowało się w nielicznych, znanych nam księgach pułkowych lub edycjach źródłowych⁴¹. Ponieważ do dziś dotrwała jedynie korespondencja wpływająca do sztabu, niestety nie udało mi się odnaleźć w dostępnych do dziś papierach szefa sztabu 1 Legii przykładu rozkazu dziennego podpisanego przez płk. Paszkowskiego, jedynie na podstawie analogii można założyć, że wytwarzał on tego rodzaju dokumenty. Udało mi się natomiast dotrzeć do jednego rozkazu dziennego podpisanego przez ks. Poniatowskiego⁴². Nie ulega jednak wątpliwości, że sztab zajmował się rozsyłaniem takich rozkazów do podległych sobie pułków, ślady po działalności tego typu wielokrotnie odnajdujemy w zachowanej dokumentacji⁴³. Rozkazyienne stanowiły sprawne, a przede wszystkim regularne narzędzie komunikacyjne między dowódcą, szefem sztabu a poszczególnymi częściami składowymi współtworzącymi konkretny związek taktyczny.

Istotną aktywnością sztabu legionowego było pośredniczenie nie tylko między pułkownikami wchodzącymi w skład legii, ale również pomiędzy ks. Poniatowskim jako Ministrem Wojny i poszczególnymi

kategoria źródła historycznego nie doczekały się osobnego opracowania metodologiczno-analitycznego, pomimo ich częstego wykorzystywania przez historyków epoki.

⁴¹ Przykładowo zob. *Rys historyczny kampanii odbytej w roku 1809 w Księstwie Warszawskim pod dowództwem księcia Józefa Poniatowskiego* (Poznań: Nakładem Jana Żupańskiego, 1869), 291–294, Rozkaz dzienny z 7 czerwca 1809 r., kwatera główna Konary; Dotychczas udało się badaczom odnaleźć księgi pułkowe: 3 pp, 8 p. uł., 9 p. uł. oraz 13 pp. Na ich podstawie powstało kilka interesujących prac, zob. Krzysztof Polak, *Od Łomży do Sedanu. Pułk 8. ułanów Księstwa Warszawskiego 1809–1814* (Oświęcim: Napoleon V, 2013); Madziar, „Organizacja szkolenia kawalerzysty armii Księstwa Warszawskiego w świetle rozkazów płk. Feliksa Przyszychowskiego”, *Wiek Stary i Nowy* 18, nr 23 (2023): 1–23, <https://doi.org/10.31261/WSN.2023.23.11>; Jarosław Dudziński, „13. Pułk Piechoty Księstwa Warszawskiego i jego udział w wojnie 1812 roku”, *Studia z dziejów wojskowości* 2 (2013): 117–154. W Bibliotece Polskiej Akademii Nauk i Polskiej Akademii Umiejętności w Krakowie przechowywane są „Raporty pułku strzelców konnych Turny...”, które w istocie są zbiorem raportów o charakterze ewidencyjnym dot. 5 Pułku Strzelców Konnych, jednak z interesującymi uwagami zapisywanymi w rubryce „objaśnienia”, które pozwalają na prześledzenie dynamiki życia wewnątrz regimentowego. Podaję to źródło w tym miejscu do wiadomości, ponieważ według mojej wiedzy dokumenty te nie są znane w obiegu naukowym, zob. Biblioteka Polskiej Akademii Nauk i Polskiej Akademii Umiejętności w Krakowie, rkps. 1182, Raporty pułku strzelców konnych Turny (regim. 1o 3. legii wojska pol.), od 5/9 1807. do 20/9 1808.

⁴² ANK, AMC, sygn. 1274, Rozkaz Dzienny, Warszawa, 9 I 1809 r., 27.

⁴³ Ibid., sygn. 1276, Przebendowski do Paszkowskiego, Pyzdry, 24 V 1808 r., 1 „Odebrałem List JWPana pod datą 10go b[ierzącego] m[iesiąca] wraz z rozkazami dziennymi pod datą 13 i 15 t[eraźniejszego] m[iesiąca] wydanymi; ibid., Przebendowski do Paszkowskiego, Pyzdry, 1 VI 1808 r., 3 „List JWPana pod datą 23 maja jako też rozkazyienne pod datą 17, 19 i 20 t[eraźniejszego] m[iesiąca] wydane odebrałem; ibid., Przebendowski do Paszkowskiego, b.m., b.d., 1808 r., 17 „Odebrałem listy JWPana pod datą 27 i 30 i 31 maja jako też rozkazyienne”.

sekcjami Ministerstwa Wojny. Przykładowo z Ministerstwa Wojny, a konkretnie z Wydziału Ekspedycji, na początku sierpnia 1808 r. przyszło pismo ks. Poniatowskiego. Minister w celu skompletowania umundurowania i oporządzenia żołnierzy oraz podoficerów nakazał płk Paszkowskiemu powołać w każdym pułku piechoty, jazdy oraz batalionie artylerii komisje, które od 1 października 1808 r. miały się zająć obliczeniem potrzeb żołnierzy i podoficerów. W myśl instrukcji ks. Poniatowskiego – komisje miały się składać z majora, jednego „wyższego oficera” i dwóch członków Rady Gospodarczej. Bataliony artylerii zaś z komendanta, kapitana i dwóch członków Rady Gospodarczej pułku, „jeżeli się sprawunkiem szczegółów ubioru, oporządzenia i ekwipażu trudniła”. Obok niej miała powstać komisja zwierzchnia „ministerialna”, pod przewodnictwem majora legionu lub generała brygady, podinspektora i dwóch wyższych oficerów wskazanych przez Paszkowskiego. Jej celem było zebranie efektów pracy komisji pułkowych i batalionowej⁴⁴. Poniatowski, korzystając ze swych uprawnień, interesował się wyrokami otrzymywanymi przez podległych mu żołnierzy. Często – nadzorując poprawność procedur, nierzadko – łagodząc surowe wyroki wydane przez regimentowe sądy wojskowe⁴⁵. W papierach szefa sztabu legii zachował się dokument, w którym ks. Poniatowski poleca płk. Paszkowskiemu powołanie w swoim imieniu rady wojennej pod przewodnictwem generała brygady, pułkownika, szefa batalionu lub szwadronu oraz dwóch kapitanów, dodatkowo szef sztabu miał wykomenderować jednego komisarza wojennego, by ten sprawował urząd namiestnika królewskiego. Rada miała zająć się rozpatrzeniem poprawności procedur w wydaniu wyroku śmierci, jaki otrzymali saperzy z batalionu artylerii: Wasyl Pakura i Józef Sarowski oraz wyroku, jaki dostał Maciej Leńczakowski – w przeciwieństwie do dwóch pierwszych, został skazany jedynie na trzymiesięczny areszt. Minister Wojny zalecił komisji pochylić się nad trzema punktami:

„Jeżeli sąd, który wydał wyrok śmierci i więzienia na trzech winowajców wyżej wymienionych był złożony według przepisów prawa”,
„Jeżeli ściśle zachował przepisy prawa tak w prowadzeniu inkwizycji jako i w całym wywodzie sprawy”

⁴⁴ Ibid., sygn. 1274, Poniatowski do Paszkowskiego, Warszawa, 2 VIII 1808 r., 1–3.

⁴⁵ Leszek Kania, „Sądy wojskowe w armii Księstwa Warszawskiego (prawo, struktury, praktyka)”, *Studia Lubelskie* 7 (2011): 32.

„Na koniec jeżeli wyrok zgadza się z prawem, co do przystosowania kary, a gdyby co niedopełnionem [komisja] dostrzegła, powinna być wyrok uchylić i sprawę do drugiej rady wojennej umyślnie do tego przeze mnie wysadzić się mianej odesłać”⁴⁶.

Pułkownik Paszkowski utrzymywał stałą korespondencję z poszczególnymi wydziałami Ministerstwa Wojny. Przykładowo – z wydziałem Stanu Wojska kierowanym przez ppłk. Ignacego Jelskiego. Listy szefa wydziału dotyczyły przede wszystkim codziennych spraw pułkowych, takich jak prośba o przesłanie listy osób odznaczonych Krzyżem Wojskowym do biur ministerialnych⁴⁷, prośby o dymisję⁴⁸, przesyłanie do poszczególnych regimentów zatwierdzonych wniosków urlopowych czy listów służby⁴⁹. Do sztabu legii wpływała także korespondencja od płk. Jana Benneta, wówczas wicedyrektora Sekretariatu Generalnego w Ministerstwie Wojny⁵⁰, zachowało się kilka przykładów takiej korespondencji. W jednej z nich szef sztabu został powiadomiony o dwóch przypadkach przeniesienia oficerów do innych pułków: płk. Walentego Kwaśniewskiego z 2 p. uł. do 4 Pułku Strzelców Konnych (dalej: psk) oraz płk. Tadeusza Tyszkiewicza z 4 psk do 2 p. uł. W praktyce Kwaśniewski z Tyszkiewiczem zamienili się dowództwem pułków, niestety list nie wyjaśnia przyczyny tej roszady, precyzuje za to osobę, która miała dokonać niezbędnych formalności związanych z taką zmianą. Minister Wojny wskazał gen. Aleksandra Różnieckiego jako Generalnego Inspektora Jazdy odpowiedzialnego za „uskutecznienie tejże translokacji”⁵¹. Poprzez Sekretariat Generalny do sztabu legii dochodziły również polecenia od administracji wojskowej III Korpusu marszałka Davouta. Przykładowa sprawa dotyczyła przesłania rachunku roszczonych

⁴⁶ ANK, AMC, sygn. 1274, Poniatowski do Paszkowskiego, Warszawa, 14 I 1809 r., 7–7v.

⁴⁷ Ibid., Jelski do Paszkowskiego, Warszawa, 24 XII 1808 r., 13.

⁴⁸ Ibid., Jelski do Paszkowskiego, Warszawa, 31 XII 1808 r., 15; Jelski do Paszkowskiego, Warszawa, 3 I 1809 r., 17.

⁴⁹ Ibid., Jelski do Paszkowskiego, Warszawa, 4 I 1809 r., 21; Jelski do Paszkowskiego, Warszawa, 9 I 1809 r., 23.

⁵⁰ Stojanowski, *Ministerium*, 209; Gabriel Zych, *Armia Księstwa Warszawskiego 1807–1812* (Warszawa: Wyd. MON, 1961), 26–27.

⁵¹ ANK, AMC, sygn. 1274, Bonnet do Paszkowskiego, Warszawa, 15 XII 1808 r., 29; Formalnie funkcje pułkowników wyżej wymienieni oficerowie zaczęli pełnić 14 grudnia 1809 r., zob., Gembarszewski, *Wojsko*, 134, 138. Również biografii Tadeusza Tyszkiewicza nie wyjaśnia powodów zamiany pułków, zob. Walerian Kalinka, *Żywoć Tadeusza Tyszkiewicza* (Poznań: Księgarnia Jana Konstantego Żupańskiego, 1853), 77.

pretensji do oficerów wojska Księstwa Warszawskiego. W tym celu Bennet poinstruował Paszkowskiego, by ten zalecił oficerom w 1 Legii, aby wykonali niezbędne zadośćuczynienie lub swoje tłumaczenie przesłali w języku francuskim do Kasy Generalnej Francuskiej. Warto w tym miejscu dodać, że pozostałe legie „od dawna już nadesłały rzeczy tej załatwienie”, które formalnie miało zostać wysłane do 19 września 1808 r. na ręce płatnika generalnego III korpusu niejakiego Ramsey’a⁵².

Istotną częścią pracy sztabu było utrzymywanie kontaktu z majorem legii – gen. Łukaszem Biegańskim. Dostępne mi źródła, naświetlające relacje służbowe między Paszkowskim a Biegańskim, dotyczą przede wszystkim problematyki sądów wojskowych. Generał Biegański jako przewodniczący Stałego Sądu Wojennego 1 Legii często zwracał się do Paszkowskiego, informując go o zapadłych wyrokach, polecając przy tym, by przesłał je do zatwierdzenia Ministrowi Wojny⁵³. Paszkowski pełnił rolę pośrednika między gen. Biegańskim a Poniatowskim w sprawach, w których generał nie miał pewności, co zrobić, np. z oskarżonymi o konkretne przestępstwo żołnierzami. Wówczas zwracał się do Paszkowskiego, by ten drogą służbową otrzymał ostateczną decyzję od ks. Poniatowskiego⁵⁴. Stały kontakt dotyczył również dość przyziemnych spraw, jak wydelegowanie nowego pisarza do sądu wojennego z podległych Paszkowskiemu żołnierzy, czy też podoficerów do pomocy w pracy sądu⁵⁵. Do sztabu docierały również protokoły z posiedzeń sądów wojskowych z zapadłymi wyrokami lub indagacje oskarżonych żołnierzy⁵⁶. Relacje między sztabem a majorem legii z pewnością nie ograniczały się jedynie do spraw sądowych, kilka dokumentów z papierów po szefie sztabu traktuje również o sprawach gospodarczych oraz kwaterunkowych⁵⁷.

Zachowana dokumentacja najobszerniejsze światło rzuca jednak na relacje między Sztabem Głównym a pułkami, zwłaszcza pieszymi

⁵² Imię niemożliwe do identyfikacji; ANK, AMC, sygn. 1274, Bennet do Paszkowskiego, Warszawa, 13 I 1809 r., 33.

⁵³ Ibid., sygn. 1278, Biegański do Paszkowskiego, Warszawa, 19 X 1808 r., 47.

⁵⁴ Ibid., 2 X 1808 r., 59.

⁵⁵ Ibid., 26 XI 1808 r., 93; *ibid.*, 28 I 1808 r., 3.

⁵⁶ Ibid., Indagacja podporucznika Zenowicza i Kielczewskiego sierżanta z pułku 1go piechoty, czyniona w przytomności sądu wojskowego stałego na sesji dnia 13 kwietnia 1808 r., 29–30; [Protokół z pracy sądu wojskowego 1 Legii z dnia 2 sierpnia 1808 roku], 43.

⁵⁷ Przykładowo: *ibid.*, Biegański do Paszkowskiego, Warszawa, 24 II 1808 r., 21; *ibid.*, 27 II 1808 r., 25.

ze znaczącą przewagą korespondencji z płk. Edwardem Żółtowskim, dowódcą 3 pp. Ma ona dość zróżnicowany zakres problematyczny, możliwe jest jednak wyodrębnienie pewnych powtarzalnych kategorii spraw, które interesowały pułkowników. Były to przede wszystkim kwestie związane z aprowizacją, kwaterunkiem i oporządzaniem. Dominującą w tej korespondencji tematyką były jednak sprawy przestępstw popełnianych przez żołnierzy – zarówno wobec prawa cywilnego, jak i wojskowego – chodziło tu przede wszystkim o kłopotliwy dla kadry oficerskiej problem nagminnej dezercji, która – jak wyliczył znawca tej problematyki, Leon Antoni Sulek – w okresie Księstwa Warszawskiego sięgała aż 14%⁵⁸. Trudno jest wskazać dokładną skalę dezercji w 1 Legii w latach 1807–1809. Sulek twierdził, że wynikało to z lęku Ministra Wojny przed skompromitowaniem armii Księstwa w oczach francuskich wojskowych, ale też obawą przed rosnącymi w siłę ugrupowaniami opozycyjnymi. W analizowanych tu dokumentach, jak zaznaczyłem, zachowało się sporo świadectw dotyczących dezerterów, jednakże, jak słusznie stwierdził Sulek, dotyczą one zbiegów pochwyconych czy osądzonych, co nie pozwala ustalić dokładnego rozmiaru tego zjawiska⁵⁹.

Jednym z najważniejszych, wręcz bytowych problemów pułkowników było zapewnienie swoim regimentom stałych dostaw żywności. Na przykład płk Edward Żółtowski, kwaterujący z 3 pp w Pułtusku, skarżył się szefowi Sztabu Głównego, że od pięciu dni nie odebrał mięsa. Wskazywał, że przyczyną zaniechania dostaw była beczynność Izby Administracyjnej Płockiej⁶⁰. W następnych dniach ponownie kilkukrotnie zwracał się do sztabu ze skargami na brak dostaw żywności, wskazując także na podobny problem z dostarczaniem wódki⁶¹. Paszkowski w Warszawie dążył do rozwiązania problemu Żółtowskiego, zwracając się w tej sprawie o wyjaśnienia do Komisji Żywności. Ta zapewniła go, że 21 stycznia 1808 r. nakazała wysłać dla magazynu pułtuskiego 20 sztuk wołów oraz 50 baranów, tłumacząc się zarazem, że przerwa w odbieraniu mięsa była spowodowana nieprawidłowym funkcjonowaniem lokalnej

⁵⁸ Leon Antoni Sulek, „Walka z dezercją w wojsku Księstw Warszawskiego”, *Roczniki Humanistyczne* 5, z. 2 (2007): 123.

⁵⁹ Sulek, „Dezercja z wojska Księstwa Warszawskiego”, *Teka Komisji Historycznej Polskiej Akademii Nauk Oddział w Lublinie* 4, z. 1 (2007): 43–44.

⁶⁰ ANK, AMC, sygn. 1276, Żółtowski do Paszkowskiego, Pułtusk, 18 I 1808 r., 97.

⁶¹ Ibid., Żółtowski do Paszkowskiego, Pułtusk, 18 I 1808 r., 101; ibid., 21 I 1808 r., 105; ibid., Żółtowski do Paszkowskiego, Pułtusk, 11 II 1808 r., 121.

administracji⁶². Analogicznie został rozwiązany problem z dostawami alkoholu. Komisja Żywności, po interwencji Paszkowskiego oraz odebraniu odgórnej decyzji marszałka Davouta w tej sprawie, natychmiast wydała polecenie sporządzenia nakazu, który zobowiązywał wszystkie władze departamentowe do uzupełnienia magazynów w niezbędną ilość trunku. Ponadto zobowiązywał Izby Departamentowe do comiesięcznego zdawania raportów Komisji Żywności z ilości wydanej wódki⁶³. Z podobnymi problemami zmagał się 1 psk – mjr Konstanty Przebendowski meldował Paszkowskiemu o złym stanie stanowisk, jakie zajmował jego pułk. Regimentowi szczególnie doskwierała bezczynność władz cywilnych, które mimo nalegań Przebendowskiego, nie naprawiały obór i stodół. Podobnie jak w przypadku Żółtowskiego, problematyczna okazała się żywność, choć w tym przypadku chodziło o jej złą jakość, a ta, po interwencji majora u prefekta płockiego, miała się poprawić⁶⁴. Przykład ten obrazuje nieefektywność działania lokalnych struktur nowej administracji, w dużej mierze zorganizowanej w sposób francuski, który dla większości lokalnych struktur urzędniczych mógł być jeszcze mało zrozumiały.

Oprócz problemów z aprowizacją Legii, w początkowym okresie funkcjonowania Armii Księstwa żołnierzom doskwierały braki w skompletowaniu oporządzenia. Przykładowo – na początku 1808 r. ks. Poniatowski wskazywał marszałkowi Davoutowi, że w armii brakuje 11 279 kompletnych mundurów⁶⁵. Francuski marszałek interesował się sprawami wojska Księstwa i prawdopodobnie w końcu lutego zwrócił się do któregoś z wyższych oficerów legii, czy nawet Ministra Wojny, o wytłumaczenie przyczyn częstych dezercji. Zapytanie w tej sprawie Paszkowski musiał rozesłać do poszczególnych pułków wchodzących w skład 1 Legii – znany jest list, w którym płk Żółtowski

⁶² AGAD, Militaria z Jabłonny (dalej: MzJ), sygn. 237, Komisja Żywności do Paszkowskiego, Warszawa, 28 I 1808 r., 16; Aleksander Kociszewski, *Mazowsze w epoce napoleońskiej*, Ciechanowskie Studia i materiały (Ciechanów: Mazowiecki Ośrodek Badań Naukowych, 1984), 232–233.

⁶³ W obliczu zarzutów Paszkowskiego izba administracji płockiej broniła się w następujący sposób: „Z daty w kopii załączonej odpowiedzi Izby Administracji Płockiej generałowi Wojczyńskiemu wydanej pokazuje się, iż ta izba nie mogła jeszcze natenczas odebrać urzędzenia komisji żywności, które, gdy teraz już ją doszło. Dystrybucja wódki w tym departamencie nie dozna więcej trudności”, zob. AGAD, MzJ, Komisja Żywności do Paszkowskiego, Warszawa, 13 II 1808 r., 40.

⁶⁴ ANK, AMC, sygn. 1276, Przebendowski do Paszkowskiego, Pyzdry, 24 V 1808 r., 1.

⁶⁵ „Poniatowski do Davout, Warszawa 22 II 1808 r.”, w *Korespondencja*, 129.

stara się wytłumaczyć przyczyny ucieczek z armii. Pułkownik pisał: „Odpowiadając na zapytanie szefa [sztabu] jakie są przyczyny dezercji, nie tak bardzo znacznych w regimencie, że się dowiedzieć chce marszałek Davout...”. Dowódca 3 pp wyodrębnił dwa główne powody – przede wszystkim – problemy z odbieraniem żywności oraz braki w zaopatrzeniu. Tłumacząc to pierwsze, pisał, że pułk „często nawet po dni kilka nie odbierał żywności”, a przy tym żołnierze pułku są często wykorzystywani do pełnienia uciążliwej roli eskorty. W drugim przypadku zaznaczył, że siedmuset żołnierzy „dawnych”, czyli tych, którzy już jakiś czas w pułku służyli (Żółtowski wprowadził tę kategorię, by odróżnić ich od kantonistów), nie miało płaszczy ani spodni sukiennych i przez to „całą zimę cierpią”. Ośmuset kantonistów zaś, którzy od dwóch miesięcy byli w pułku, nie odebrało żadnego ubioru „oprócz części koszul i trzewików, ci więc ludzie nowi bez odzieży i przy nieregularnej żywności wcale przez to nie zachęceni i jeżeli uciekają nie ma nic dziwnego” – konkludował⁶⁶.

W połowie lutego 1808 r. Żółtowski otrzymał ze Sztabu Głównego polecenie udania się ze swym pułkiem z Pułtusa do Warszawy. List dowódcy 3 pp, wysłany wtedy do szefa sztabu, unaocznia, jak intensywne było wspomniane wyżej wykorzystywanie żołnierzy w różnych eskortach. Na rozkaz udania się do Warszawy Żółtowski prosił o sporządzenie przez szefa sztabu specjalnego rozkazu dla kompanii pułkowych, które znajdowały się w oddaleniu od pułku – m.in. w Łomży i Ostrołęce, np. 7 kompania II/3 pp była niemal w całości detaszowana i wykorzystywana do eskortowania kantonistów⁶⁷. Przeniesienie pułku do Warszawy i umieszczenie go w Koszarach Ujazdowskich być może rozwiązało kłopoty związane z aprowizacją regimentu, ale za to stworzyło nowy problem, a był nim fatalny stan nowych kwater. Żółtowski kilkakrotnie skarżył się do sztabu na złą kondycję koszar. Zdaniem pułkownika izby były zrujnowane, ponadto było ich zbyt mało dla całego pułku. Zarówno

⁶⁶ ANK, AMC, sygn. 1276, Żółtowski do Paszkowskiego, 26 II 1808 r., 131. W Warszawie w sierpniu 1808 r., po odejściu francuskich żołnierzy, którzy zajęci byli rozbudowywaniem umocnień Pragi, żołnierze z 3 pp zostali zatrudnieni na ich miejsce. Żółtowski pytał się szefa sztabu czy codziennie ma przysyłać do pracy po 400 żołnierzy. Biblioteka Zakładu Narodowego im. Ossolińskich (dalej: ZNiO), Dział rękopisów, rkps. 5425, Zbiór akt dotyczących wojskowości polskiej z lat 1651–1852, Żółtowski do Paszkowskiego, Warszawa, 29 VIII 1808 r., numer karty niewidoczny; O rodzajach siły roboczej przy rozbudowie twierdz w tym okresie zob. Ryszard Belostycki, *Fortyfikacje Księstwa Warszawskiego 1807–1813*, tłum. Andrzej Szymański (Oświęcim: Napoleon V, 2018), 127–132.

⁶⁷ ANK, AMC, sygn. 1276, Żółtowski do Paszkowskiego, Pułtusk, 17 II 1808 r., 127.

Żółtowski i Paszkowski starali się interweniować w tej sprawie u prefekta warszawskiego, ale jak wynika z listów Żółtowskiego – nieskutecznie. Kłopotliwa okazała się również spora grupa żołnierzy chorych na świerzb, których należało odizolować od reszty⁶⁸. Stan koszar połączony z trudną służbą tylko powiększał liczbę chorych. W pewnym momencie lazaret odmówił nawet przyjmowania chorych z regimentu Żółtowskiego. Pułkownik umieścił ich w budynku przyległym do Koszar Ujazdowskich, w których rezydowali rekonwalescenci, czyli żołnierze, którzy opuścili już lazaret, ale ich stan nie pozwalał jeszcze na pełnienie służby. Żółtowski zwracał się więc do Sztabu, by „uprzedzić kogo należy iżby chorych do lazaretu przyjmowano”, pułkownik poprosił również o zmniejszenie liczby wart przepisanych dla regimentu⁶⁹.

Sztab dążył do zbierania jak najszerszych informacji o podległych mu oddziałach. Pułkownicy byli zobowiązani wysyłać Paszkowskiemu raporty co pięć dni⁷⁰ – niestety w papierach po 1 Legii nie zachowały się przykłady taki dokumentów. Niewykluczone, że raporty te były następnie przesyłane do Sztabu Generalnego, co tłumaczyłoby ich brak w analizowanych tutaj źródłach. Prawdopodobnie meldunki zawierały ogólne informacje o stanie pułku: liczbie żołnierzy pod bronią, liczbie urlopowanych czy też przebywających w lazaretach. Świadczy to o normatywnej praktyce, która ustanowiona była najpewniej przez nieznanego nam ogólnik wydany przez Sztab Generalny lub Ministerstwo Wojny. Raporty prawdopodobnie przyjmowały formę tabel z wyszczególnionymi kategoriami, np. liczbą urlopowanych żołnierzy, liczbą chorych itp. Podobną praktykę odnajdujemy w późniejszym okresie Księstwa. W szczątkowej korespondencji płk. Dominka Radziwiłła, dowódcy 8 p. uł., z gen. Józefem Niemojewskim, dowódcą brygady, znajdujemy cykliczne, czterodniowe meldunki składane przez pułkownika zwierzchnikowi. Z korespondencji wynika, że raporty dotyczące

⁶⁸ Ibid., 2 V 1808 r., 153; AGAD, MzJ, sygn. 237, Żółtowski do Paszkowskiego, Warszawa, 29 IX 1808 r., 223; list ten wart jest przytoczenia w całości: „Robione kilkukrotnie rekwizycje tak przez Wo pułkownika jak i ode mnie prosto do Wo prefekta [warszawskiego] względem reparacji koszar żadnego dotychczas nie zrobiły skutku. Jesień i zima następują, a piece porozwalane, sufity porysowane – okien wielka część powybijanych i w tym stanie regiment odebrał koszary. Niech W[ielm]o[żny] pułkownik nagli i przypomnieć raczy komu należy o przedsięwzięcie śpiesznie tej nieodbytej potrzeby reparacji, tak dla bezpieczeństwa koszar, jako i dla zdrowia żołnierza”.

⁶⁹ AGAD, MzJ, sygn. 237, Żółtowski do Paszkowskiego, Warszawa 23 IX 1808 r., 212.

⁷⁰ Przykładowo, zob. ANK, AMC, sygn. 1276, Antoni Potocki do Paszkowskiego, Płock, 11 VI 1808 r., 59.

liczebności oddziałów czy żywności również były uzupełniane w oparciu o odgórny sztabowy wzór⁷¹. Z cyklicznymi raportami czasem przesyłano raporty dotyczące żywności oraz furazu⁷². Sztab był zainteresowany bronią w regimentach, przede wszystkim jej stanem oraz ilością⁷³. Pułkownik Żółtowski przesłał Paszkowskiemu bony na ładunki dla podległego mu pułku, by otrzymać niezbędną ilość amunicji, którą dzień później odebrał. Żółtowski zaznaczył jednak, że do wystrzelania takiej liczby niezbędne są skałki, o które prosi, by płk Paszkowski upomniał się u Ministra Wojny⁷⁴. Paszkowskiemu przesłano także listy oficerów pułkowych ułożone według starszeństwa, które autoryzowali, co było dość typowe dla kultury wojskowej Księstwa Warszawskiego, „wyżsi i niżsi oficerowie” – listy te Paszkowski odsyłał następnie do Ministerstwa Wojny⁷⁵. W kręgu zainteresowań szefa sztabu znajdowała się także profesja żołnierzy wcielonych do regimentu. Dowódca 3 pp sporządził, a następnie przesłał do sztabu listę piekarzy i rzemieślników, którzy znajdowali się w pułku, podobną listę przedstawił Stanisław Potocki – dowódca 2 pp⁷⁶. Obok danych o fachu żołnierzy, sztab otrzymywał też informacje o ich zdrowiu, np. płk Stanisław Potocki wysłał Paszkowskiemu listę żołnierzy swego pułku, którzy nie przeszli ospy⁷⁷.

Sztab zajmował się komunikacją z urzędnikami zdrowia. W papierach po 1 Legii zachowało się relatywnie sporo listów od Głównej Rady Zdrowia⁷⁸, przede wszystkim Naczelnego Lekarza 1 Legii – Onufrego Lucego. Kontakty te dotyczyły przeważnie lazaretów warszawskich. Jednym z głównych wyzwań, z jakim musiała się mierzyć służba zdrowia, były notorycznie przepełnione szpitale wojskowe. W jednym z listów protomedyk (Michał Beronzoni) zwracał Paszkowskiemu uwagę, że w lazaretach przebywają żołnierze, którzy są uznani za inwalidów i jedynie zajmują miejsce. Prosił Szefa Sztabu o wydanie im

⁷¹ Przykładowo zob. AGAD, Archiwum Niemojewskich, sygn. 10, Radziwiłł do Niemojewskiego, Łomża, 15 V 1811 r., 4.

⁷² ANK, AMC, sygn. 1276, Cybulski do Paszkowskiego, Płock 6 V 1808 r., 69.

⁷³ AGAD, MzJ, sygn. 237, Żółtowski do Paszkowskiego, Warszawa, 18 VIII 1808 r., 189.

⁷⁴ Ibid., 8 IX 1808 r., 195; ibid., 9 IX 1808 r., 96.

⁷⁵ Ibid., 15 IX 1808 r., 204.

⁷⁶ Ibid., 9 IX 1808 r., 222; ANK, AMC, sygn. 1276, Antoni Potocki do Paszkowskiego, Płock, 2 V 1808 r., 27.

⁷⁷ Ibid., Lista ludzi tych którzy ospy nie mieli w Pułku 2gim piechoty legii 1ej, b.m., 1808 r., 67.

⁷⁸ O Głównej Radzie Zdrowia – jej strukturze oraz kompetencjach zob., Maria Joanna Turows, *Chirurgia w czasach Księstwa Warszawskiego* (Warszawa: Wyd. WUM, 2021), 51–59.

abszytów⁷⁹, aby zwolniło się miejsce dla innych chorych. Beronzoni starał się też wyjaśnić gwałtownie zwiększającą się liczbę chorych – wysunął następującą hipotezę:

„Chcąc zaś wejść w przyczyny pomnażania się liczby chorych sędzę ja, iż to pochodzi, że w Koszarach Ujazdowskich ludzie bardzo ściśnięci znajdują się; para z ich ciał wychodząca razem z wilgocią miejsca połączone, pomnażają liczbę chorych, w czym należałoby zapobiec rozdzielając osoby do innych mieszkań i robiąc wentylatory po salach dla wyciągnięcia zbyt szkodliwej pary i odmienienia powietrza”⁸⁰.

Niekiedy Rada Zdrowia zwracała się do sztabu z prośbą, by wysłał z każdego podległego sobie pułku po dwóch żołnierzy i jednego podoficera, którzy mieli zostać pisarzami i szafarzami⁸¹ w lazaretach. Żołnierze ci mieli być pracowici, skromni oraz niepijący. Rada prosiła także o instrukcję określającą stosunek między wysłanymi żołnierzami a nią z uwzględnieniem sprawy żywności oraz ich subordynacji. Służba ta raczej nie cieszyła się znaczącym poważaniem wśród żołnierzy, w innym liście bowiem naczelny lekarz 1 Legii, Onufry Lucy, zwracał się do Paszkowskiego z prośbą, by ten wyznaczył do „usług lazaretowych” dwóch żołnierzy, którzy mieli zastąpić dwóch innych – „niechęcych odbywać posług przy chorych...”⁸². Lucy zdawał Szefowi Sztabu raporty ze stanu lazaretów. Przykładowo, po przeniesieniu Lazaretu Pułtuskiego do Warszawy, wyszczególnił, że do stolicy przybyło 77 chorych, przy czym jeden żołnierz zmarł zaraz po dotarciu na miejsce, dziesięciu było „słabszych i pilniejszego potrzebujących ratunku”. Jako naczelny lekarz zajmował się także tym, co dziś nazwalibyśmy kwalifikacją wojskową, musiał mianowicie informować szefa sztabu, którzy żołnierze są zdrowi i mogą wrócić do swych pułków, a którzy – jako inwalidzi – nie będą w stanie kontynuować służby wojskowej – tych poddawał Paszkowskiemu do dymisji⁸³.

⁷⁹ Abszyt – daw. akt zwolnienia ze służby.

⁸⁰ ANK, AMC, sygn. 1274, Beronzoni do Paszkowskiego, Warszawa, 23 II 1808 r., 69–69v.

⁸¹ Szafarz – daw. osoba odpowiedzialna za zaopatrzenie.

⁸² Ibid., Lucy do Paszkowskiego, Warszawa, 25 II 1808 r., 113; Ibid., Lucy do Paszkowskiego, Warszawa, 29 III 1808 r., 195.

⁸³ Ibid., Lucy do Paszkowskiego, Warszawa, 14 III 1808 r., 161.

Kontakty z instytucjami cywilnymi

Aspektem często marginalizowanym w refleksji nad wojskiem Księstwa Warszawskiego jest jego integralne zespolenie ze sferą cywilną. Żadna armia nie funkcjonuje w próżni, kwestią niezbędną bowiem dla prawidłowego działania struktur wojskowych jest ich oparcie w instytucjach cywilnych. W kontekście pracy sztabu współpraca z władzami cywilnymi miała wieloaspektowy charakter. Przykładowo, w orbicie zainteresowania sztabu legionowego znajdowały się raporty z licytacji organizowanych przez legionową Radę Gospodarczą na sukno i płótno przeznaczone na wykonanie mundurów⁸⁴. Paszkowski utrzymywał stały kontakt przedstawicielami centralnej władzy cywilnej na poziomie departamentu, czyli z Izbą Administracji Publicznej, którą następnie zastąpiła Prefektura Warszawska⁸⁵. Problematyka tych spraw dotyczyła przeważnie styku kompetencji władzy cywilnej i wojskowej, sytuacji w których często należało problematyczną kwestię przekazać gestii innych instytucji cywilnych. Dobrym przykładem ilustrującym rzeczoną problematykę jest sprawa bezimiennego dla nas Żyda, który mieszkał, a zarazem trudnił się szynkiem wódki w lazarecie zorganizowanym w Pałacu Sapiehy w Warszawie. Sztab Główny 1 Legii uznał, że obecność Żyda jest szkodliwa dla tamtejszych chorych. Z problemem tym zwrócono się do Prefektury Warszawskiej, która powiadomiła z kolei Magistrat Policji Warszawskiej, lecz ten, rozpatrując sprawę, stwierdził, że „szynk w tamtem miejscu egzystujący szkodliwym lazaretowi nie jest”⁸⁶. Innym przykładem jest sprawa prefekta warszawskiego, który z polecenia rządu Księstwa Warszawskiego miał zająć się organizacją uroczystości z okazji wprowadzenia tzw. Kodeksu Napoleona w Księstwie – miały się one odbywać w kościele św. Jana oraz Pałacu Krasińskich. Prefektura Warszawska wyznaczyła do opieki nad tym przedsięwzięciem urzędnika prefekturalnego – niejakiego Leszczyń-

⁸⁴ ANK, AMC, sygn. 1277, Rada Gospodarcza Legionu do Paszkowskiego, Warszawa, 26 II 1808 r., b.p. – pierwszy i jedyny dokument.

⁸⁵ O zmianie Izby Administracji Publicznej na Prefekturę, Paszkowski został powiadomiony osobiście przez nowego prefekta – Michała Łubieńskiego, zob. AGAD, MzJ, sygn. 237, Prefekt Departamentu Warszawskiego do Paszkowskiego, Warszawa, 4 II 1808 r., 28; o Izbie Administracji Publicznej, zob. Jacek Arkadiusz Goćlon, *Polska na królu pruskim zdobyta. Ustrój, administracja i sądownictwo doby Komisji Rządzącej w 1807 roku*, Acta Universitatis Wratislaviensis (Wrocław: Wyd. UWr, 2002), 112–127.

⁸⁶ ANK, AMC, sygn. 1279, Prefekt Departamentu Warszawskiego do Paszkowskiego, Warszawa 7 VI 1808 r., 5; ibid., 13 VI 1808 r., 9–9v.

skiego⁸⁷. Prefekt zwrócił się do Paszkowskiego z prośbą o współpracę z wydelegowanym urzędnikiem oraz o pomoc armii, prawdopodobnie chodziło o obecność wojska podczas uroczystości kościelnych – elementu charakterystycznego dla okresu Księstwa Warszawskiego⁸⁸. Innym razem prefekt zapraszał płk. Paszkowskiego „wraz z całym grotem oficerów polskich”, na nabożeństwo odprawiane w kościele św. Krzyża 15 sierpnia w intencji Napoleona⁸⁹.

Przedstawiciele władzy cywilnej zwracali się do Paszkowskiego z prośbami o przysłanie kilku żołnierzy, np. w celu konwojowania kas do Warszawy⁹⁰ albo do obsadzenia wart przy budynkach, które zajmowane były przez biura administracji cywilnej⁹¹. Wiele miejsca poświęcono, jak się wydaje, istotnej dla prefekta warszawskiego sprawie obsadzenia żołnierzami, a konkretnie – 4 podoficerami – mostu warszawskiego. Wykomenderowani przez płk. Paszkowskiego, na prośbę Ministra Skarbu, a za pośrednictwem Izby Administracji Publicznej, podoficerowie mieli pomagać intendentowi mostu Warszawskiego, niejakiemu Kraińskiemu⁹². Zachowana korespondencja świadczy o tym, że wojskowi dość swobodnie podchodzili do swych obowiązków, co spotkało się ze skargami prefekta kierowanymi na ręce Paszkowskiego. Doszło nawet do dość przykrego incydentu – podoficer Fryderyk Holm z 2 pp został uderzony kijem przez przechodzącego mężczyznę, jak się okazało Francuza, który nie chciał opłacić podatku mostowego. Winny został zatrzymany i osadzony w areszcie na Pradze, lecz dzięki interwencji tamtejszego fran-

⁸⁷ Imię niemożliwe do identyfikacji.

⁸⁸ AGAD, MzJ sygn. 237, Prefekt Departamentu Warszawskiego do Paszkowskiego, Warszawa, 25 IV 1808 r., 111.

⁸⁹ ANK, AMC, sygn. 1279, Prefekt Departamentu Warszawskiego do Paszkowskiego, Warszawa, 13 VIII 1808 r., 17; Współpraca między duchownymi i świeckimi przy celebracji mszy w intencji zwycięstw czy doniosłych wydarzeń i rocznic była normą w rzeczywistości Księstwa Warszawskiego, mimo dość napiętych stosunków między władzą świecką a duchową w opisywanym okresie. Zob. Ewa Małgorzata Ziółek, *Między tronem i ołtarzem. Kościół i państwo w Księstwie Warszawskim*, Źródła i Monografie (Lublin: Towarzystwo Naukowe KUL Jana Pawła II, 2012), 680–684; Przemysław Góralczyk, „Państwo a Kościół katolicki w Księstwie Warszawskim w latach 1807–1815”, w *Księstwo Warszawskie w historii i tradycji napoleońskiej (1807–2007)*, red. Katarzyna Bucholc-Srogosz i Maciej Trąbski (Częstochowa: Wyd. im. Stanisława Podobińskiego Akademii im. Jana Długosza, Muzeum Częstochowskie, 2008), 215–219, 221.

⁹⁰ AGAD, MzJ, Izba Administracji Publicznej Departamentu Warszawskiego do Paszkowskiego, Warszawa, 14 I 1808 r., 9

⁹¹ Ibid., Prefekt Departamentu Warszawskiego do Paszkowskiego, Warszawa, 2 II 1808 r., 20.

⁹² Imię niemożliwe do identyfikacji.

cuskiego komendanta, niejakiego Leclerca, został uwolniony. O całym wydarzeniu szefowi sztabu doniósł Kraiński⁹³. Pozostając w problematyce kryminalnej – Sztab Główny był bardzo często informowany o wydarzeniach niezgodnych z prawem, w które zamieszani byli podlegli mu żołnierze. Dotyczyło to zarówno sytuacji, w której to polscy żołnierze byli ofiarami (jak w przypadku, gdy w domu publicznym francuski żołnierz pchnął polskiego pałaszem w udo, co okazało się dla niego śmiertelne⁹⁴), jak i w sytuacjach, gdy byli sprawcami (np. gdy jeźdźcy z 1 psk stratowali staruszkę nieopodal kościoła Dominikanów Obserwantów w Warszawie⁹⁵). Należy uczciwie przyznać, że drugi wariant w zachowanych źródłach jest znacznie częściej spotykany⁹⁶.

Władze cywilne współpracowały ze sztabem przy wyłapywaniu dezterterów, tym chętniej, że na mocy dekretu podpisanego przez Fryderyka Augusta 26 stycznia 1808 r. za każdego złapanego deztertera przysługiwała nagroda w wysokości 30 złotych polskich⁹⁷. Zmobilizowało to między innymi chłopstwo do wyłapywania ukrywających się po lasach zbiegów, jednakże nie zawsze złapani przez chłopów żołnierze okazywali się winnymi. Znany jest przykład dwóch żołnierzy z 2 pp „aresztowanych przez chłopów”, którzy po rozpatrzeniu sprawy przez gen. Łukasza Biegańskiego okazali się niewinni⁹⁸. Paszkowski był często informowany o tym, że w jakiejś wsi na terenie departamentu udało się ująć deztertera⁹⁹. Zbiega takiego oddawano do dyspozycji szefa sztabu, by mógł stanąć przed sądem wojennym. Często przedstawiciele władzy cywilnej nie potrafili określić z jakiego dokładnie puł-

⁹³ AGAD, MzJ, sygn. 237, Kraiński do Paszkowskiego, Warszawa, 22 II 1808 r., 52; pozostałe listy w sprawie mostu warszawskiego patrz: 18, 22, 26, 38, 48, 50, 88, 109; ZNiO, Dział rękopisów, rkps. 5425, Izba Administracji Publicznej Departamentu Warszawskiego do Paszkowskiego, Warszawa, 7 I 1808 r., 239; Prefekt Departamentu Warszawskiego do Paszkowskiego, Warszawa, 10 III 1808 r., 245.

⁹⁴ AGAD, MzJ, sygn. 237, Magistrat Policji Miasta Stołecznego Warszawy do Paszkowskiego, Warszawa 6 II 1808 r., 30; dwa raporty z tego wydarzenia z 6 lutego, zob. *ibid.*, 31, 34.

⁹⁵ ANK, AMC, sygn. 1279, Wydział Policyjno-Sądowy Miasta Warszawy do Paszkowskiego, Warszawa, 11 IX 1808 r., 65.

⁹⁶ Na marginesie rozważań warto dodać, że w związku z nierozwinięciem się w opisywanym okresie wojskowego kodeksu karnego, wojskowi za pospolite przestępstwa mogli odpowiadać przed sądami cywilnymi, zob. Kania, „Sądy wojskowe”, 28–29.

⁹⁷ Sułek, „Walka”, 124–125.

⁹⁸ ANK, AMC, sygn. 1278, Biegański do Paszkowskiego, Warszawa, 21 IX 1808 r., 53.

⁹⁹ ANK, AMC, sygn. 1279, Podprefekt powiatu warszawskiego do Paszkowskiego, Warszawa, 11 VIII 1808 r., 53.

ku dany żołnierz dezerterował¹⁰⁰. Przesyłali wówczas Paszkowskiemu imię i nazwisko ujętego zbiega, by ten mógł zidentyfikować jednostkę.

Obszary współpracy między władzą cywilną a wojskową przybierały przeróżne, niekiedy dość zaskakujące oblicza. Znany jest przykład listu „delegacji do oczyszczania miasta Warszawy z żebraków”, która zwróciła się do płk. Paszkowskiego z „wyselekcjonowanymi” 11 żebrakami mogącymi podjąć służbę wojskową. Za wybór odpowiedzialny był urzędnik zdrowia J. Herman¹⁰¹, który zapewne ocenił dobrostan przedstawicieli tej grupy, a następnie wskazał, którzy z nich spełniają wymogi, by odbyć służbę wojskową. Nie znamy dalszych losów wybranych żebraków, poza tym, że zostali oddani do dyspozycji legionowemu szefowi sztabu¹⁰².

Sztab utrzymywał kontakt z organami administracji powiatowej w departamencie warszawskim. Niestety z zachowanego dość skromnego objętościowo zasobu tego typu dokumentacji trudno wysnuć szersze wnioski dotyczące przedmiotu spraw. Zwłaszcza, że dostępne źródła pochodzą przede wszystkim z powiatu warszawskiego. Zachowane archiwalia dotyczą pomocy wojska w łapaniu przestępców¹⁰³, którzy ukrywali się w lasach departamentowych oraz kwestii wyłapywania dezerterów¹⁰⁴ i odsyłania ich do pułków. Podprefekt powiatu warszawskiego prosił również o dokładną liczbę wojska znajdującego się na terenie podlegającego mu powiatu w celu obliczenia niezbędnej ilości żywności i furazu dla żołnierzy¹⁰⁵. Kwestią wartą przytoczenia są dwa listy, z których jeden wyszedł od Podprefektury Powiatu Warszawskiego, a drugi z Wydziału Policyjno-Sądowego Miasta Stołecznego Warszawy. Oba dotyczą służby obcokrajowców lub Polaków w wojsku Księstwa Warszawskiego, którzy mogli wykazać się służbą w jednej z zagranicznych armii, czyli tematu, wyłączając korpus oficerski, słabo rozpoznanego w rodzimej historiografii. Z jednego z nich wynika, że do podprefekta departamentu warszawskiego musiało wpłynąć zalecenie

¹⁰⁰ AGAD, MzJ, sygn. 237, Podprefekt powiatu warszawskiego do Paszkowskiego, Warszawa, 20 III 1808 r., 78.

¹⁰¹ Imię niemożliwe do identyfikacji.

¹⁰² ZNiO, Dział rękopisów, rkps. 5425, Załuski, Herman do Paszkowskiego, Warszawa, 29 IV 1808 r., 259.

¹⁰³ AGAD, MzJ, sygn. 237, Podprefekt powiatu warszawskiego do Paszkowskiego, Warszawa, 11 VII 1808 r., 177.

¹⁰⁴ Ibid., 20 VI 1808 r., 162.

¹⁰⁵ Ibid., 20 IX 1808 r., 205.

z Ministerstwa Wojny, które nakazywało „łagodnym sposobem namawiać” byłych żołnierzy armii pruskiej, którzy znajdowali się na terenie konkretnego powiatu, by wstępowali do armii Księstwa Warszawskiego. Zachętą ks. Poniatowskiego była gwarancja, że po odsłużeniu 3 lub 4 lat, żołnierze będą zwolnieni z obowiązku służby wojskowej. Odpowiadając na apel ministra wojny, Podprefekt Warszawski – Józef Bachmeński, powiadomił szefa sztabu, że udało mu się przekonać 5 byłych żołnierzy, którzy spełniali wymogi ministerstwa¹⁰⁶. Pismo z Wydziału Policyjno-Sądowego dotyczyło prośby Szczepana Siemianowicza – żołnierza rosyjskiego, wziętego do niewoli przez Francuzów podczas bitwy pod Pułtuskim, który zbiegłszy z transportu jeńców poprzez komendanta placu zwrócił się do płk. Paszkowskiego z prośbą o możliwość służby w wojsku Księstwa¹⁰⁷.

Sztab dywizyjny polski na tle sztabów dywizyjnych saskich i francuskich

Po przedstawieniu obszarów działalności sztabu dywizyjnego można przejść do wpisania go w szerszy, europejski kontekst tego typu instytucji wojskowych. Przy czym, podobnie jak w przypadku opisu sztabu dywizji, wnioski tutaj przedstawione mają charakter zarysu tematyki i spisywane są z myślą o tym, by posłużyły kolejnym badaczom do rozwijania tej problematyki. Sądzę, że istnieją dwa ważne punkty odniesienia dla sztabu dywizyjnego Wojska Polskiego, są nimi: Królestwo Saksonii oraz Cesarstwo Francuskie. Zestawienie z Saksonią jest istotne choćby z tego względu, że dzieliła ona z Księstwem jednego monarchę oraz dostała się pod wpływ francuski mniej więcej w podobnym okresie, a co za tym idzie polskie i saskie sztaby dywizyjne przechodziły szeroki proces modernizacji niemal jednocześnie. Do zestawienia warto dodać także polski sztab dywizyjny z odpowiednikiem w armii Habsburgów. Widzę ku temu co najmniej dwa powody. Po pierwsze swoją formację wojskową odbierał tam ks. Józef Poniatowski, który jako Minister Wojny miał pewien wkład w nadanie formy armii Księstwa Warszawskiego. Należałoby w tym przypadku zestawić

¹⁰⁶ ANK, AMC, sygn. 1279, Podprefekt powiatu warszawskiego do Paszkowskiego, Warszawa, 12 IX 1808 r., 49.

¹⁰⁷ Ibid., Wydział policyjno sądowy miasta stołecznego Warszawy do Paszkowskiego, Warszawa, 27 IX 1808 r., 61.

rozwiązania instytucjonalne austriackie z okresu służby Poniatowskiego, czyli do 1789 r., z polskimi po 1806 r., a następnie porównać te dwie instytucje ze sobą po gruntownych reformach przeprowadzonych przez arcyks. Karola przed wojną 1809 r. Drugim wartym dokładniejszego rozważenia powodem jest spora liczba wyższych oficerów polskich, którzy mogli wykazać się służbą w siłach zbrojnych monarchii Habsburgów (np. późniejszy generał Jan Krukowiecki)¹⁰⁸. Otwartym pytaniem jest czy ich formacja, przyzwyczajenia, doświadczenie nabyte w ramach tej służby nie przekładały się na funkcjonowanie instytucji wojskowych Księstwa Warszawskiego. Ze względu na złożoność tych kwestii, które bez wątpienia wymagałyby podstawowych źródłowych badań, w tekście tym, z uwagi na jego ograniczoną formę, jedynie sygnalizuję taki problem. Przykład francuski podejmowany był na początku tekstu, to też nie widzę sensu jego ponownego wyjaśniania.

Armia Saska gruntowny proces reform przeszła w 1810 r. Podobnie jak w przypadku Wojska Polskiego, tak i tutaj wzorowano się na Francuzach¹⁰⁹. Zorganizowano wówczas centralną instytucję wojskową, czyli Królewski Sztab Generalny (niem. *Königlichen Generalstabes*). Oprócz niego wprowadzono wiele innych rozwiązań czy instytucji zaczerpniętych z armii francuskiej, między innymi podział na stałe dywizje i kryterium merytoryczne, a nie społeczne przy obsadzaniu urzędów wojskowych. Przy każdej z powołanych dywizji zorganizowano sztab dywizyjny. Składał się on z szefa sztabu dywizyjnego w randze pułkownika lub podpułkownika wspieranego przez dwóch adiutantów w randze majora. Zasadniczą różnicą między Armią Saską a Wojskiem Polskim była podległość dywizyjnego szefa sztabu. W Księstwie podlegał on bezpośrednio dowódcy dywizji, w Saksonii zaś bezpośrednio Szefowi Sztabu Generalnego. Wynikało to ze szczególnej roli, jaką cieszył się Królewski Sztab Generalny. Zarazem, o czym pisał Wolfgang Gülich, od momentu reformy z 1810 r., pojawia się w Armii Saskiej nowa struktura podległości, która na pierwsze miejsce w wysuwu instytucję Sztabu Generalnego, nad którym stał tylko monarcha¹¹⁰. Niestety w znanych mi opracowaniach traktujących

¹⁰⁸ Michał Swędrowski, *Portret człowieka zapalczywego. Generał Jan Krukowiecki w powstaniu listopadowym* (Oświęcim: Napoleon V: 2013), 35–36.

¹⁰⁹ Jan Snopkiewicz, *Armia saska 1763–1815*, t. 2 (Zabrze: Inforteditions: 2008), 87–88.

¹¹⁰ Wolfgang Gülich, *Die Sächsische Armee zur Zeit Napoleons. Die Reorganisation von 1810*, Schriften der Rudolf-Kötzschke-Gesellschaft, t. 9 (Beucha: Sax-Verlag, 2008), 108–116.

o Armii Saskiej doby napoleońskiej nie znajduję informacji o zakresie obowiązków czy uprawnieniach dywizyjnych szefa sztabu¹¹¹. Nie oznacza to, że niemożliwym jest określenie jego zadań. Można tego dokonać poprzez zestawienie dwóch źródeł. Jednym jest zakres obowiązków dowódcy dywizji w Armii Saskiej, a drugim „Instrukcja króla Fryderyka Augusta dla Szefa Królewskiego Sztabu Generalnego z 1810 r.” (niem. *Instruktion an den Chef des Königlichen Generalstabes vom 7. März 1810*)¹¹². Wynika z niej, że dowódcy dywizji oraz brygad musieli składać szefowi Sztabu Generalnego comiesięczne raporty na temat jednostek dywizyjnych. Dowódca dywizji zobowiązany był do przesyłania oryginalnych rozkazów do wyższych dowódców, musiał analizować raporty dotyczące propozycji usprawnień, które wychodziły od Sztabu Generalnego, a także zgłaszać incydenty, które mogły wskazywać na brak uwagi ze strony dowódców brygad. Te i inne czynności wymieniane w instrukcji nie byłyby możliwe do zrealizowania bez sprawnie działającego organu, który zajmowałby się czynnościami kancelaryjnymi. Sądzę, że zbieraniem i przetwarzaniem informacji przy generale dywizji zajmował się dywizyjny szef sztabu. Podobną hipotezę wysuwa Gülich, który stwierdził, że dla usprawnienia dowodzenia mogłyby się odbywać narady między dowódcą dywizji, dowódcami brygad i szefem sztabu dywizyjnego¹¹³. Są to jednak jedynie hipotezy, które wymagają dokładniejszej weryfikacji źródłowej.

Struktura francuskiego sztabu dywizyjnego została omówiona we wcześniejszej partii tekstu, w tym miejscu skupiam się na jego zakresie obowiązków. Oleg Sokołow za gen. Paulem Thiébaultem podzielił pracę sztabową na dwa rodzaje: kancelaryjną (fr. *travail de bureau*) oraz aktywną (fr. *partie active*)¹¹⁴. Ta druga dotyczyła przeważnie prowadzenia działań wojennych. Ze względu na ograniczony zakres chronologiczny i problemowy tego studium skupię się na materii kancelaryjnej.

¹¹¹ Ibid.; Oscar Schuster i Friedrich Francke, *Geschichte der sächsischen Armee: von deren Errichtung bis auf die neueste Zeit*, t. 2 (Leipzig: Verlag von Duncker & Humblot, 1885); George Nafziger, Mariusz Wesolowski, *The Poles and Saxons During the Napoleonic Wars* (Chicago: The Emperor's Press, 1991); Snopkiewicz, *Armia*; Snopkiewicz, *Armia saska 1763–1815*, t. 1 (Zabrze: Infortedititions, 2008).

¹¹² Gülich, *Die Sächsische*, 117, 279.

¹¹³ Ibid., 118.

¹¹⁴ Sokołow, *Armia*, 215; Thiébault, *Manuel*, 38–152. Warto w tym miejscu zaznaczyć, że rozważania Sokołowa dotyczą sztabu poziomu korpusu, jednak zostały przez Autora skonstruowane w taki sposób, by odpowiadały sztabom niższej rangi, Sokołow, *Armia*, 225.

Składały się na nią prace 5 biur – ogólnego, administracyjnego, stanu wojska i finansów, policyjnego, topograficznego. I choć nic nie wskazuje na to, by Sztab Główny w Wojsku Polskim dzielił się na takie biura, jak na przykład Ministerium Wojny, to jednak większą część wymienionych przez Sokołowa obowiązków przypisanych do poszczególnych biur realizował w swojej codziennej pracy płk Paszkowski. Przykładowo – z zakresu obowiązków biura ogólnego: zajmował się redagowaniem i rozsyłaniem rozkazów dziennych, korespondencją z ministrem wojny i zapewne dystrybucją *mot d'ordre*¹¹⁵. Z zadań biura administracyjnego – w polu jego zainteresowań znajdowała się kontrola zaopatrzenia wojska w żywność, doglądanie szpitali czy rozpatrywanie podań o wydanie umundurowania i sprzętu. Z prac biura policyjnego – Paszkowski, jak we Francji, przyjmował aresztowanych, dochodziły do niego skargi ludności cywilnej na żołnierzy oraz wysyłał skazanych do miejsc pozbawienia wolności. Pewne wątpliwości można wysunąć co do jego aktywności w obszarze biura stanu wojska i finansów oraz w pracach topograficznych. Jeśli chodzi o pierwsze, to, co prawda, brakuje źródłowych przesłanek, by wykazać aktywność Paszkowskiego, lecz bardzo mało prawdopodobne jest, aby szef sztabu dywizji nie sporządzał np. szczegółowych raportów na temat dywizji dla użytku głównodowodzącego. W przypadku materii topograficznej istnieje natomiast źródłowa poszlaka wskazująca, że w Wojsku Polskim zajmowało się tym Biuro Topograficzne, powołane w ramach Korpusu Inżynierów w sierpniu 1809 r.¹¹⁶ – 2 lipca 1810 r. ks. Poniatowski za pośrednictwem gen. Fiszera polecał gen. Różnieckiemu zabranie map z Biura Topograficznego, które było kierowane przez płk. Jeana Baptiste'a Malleta¹¹⁷. Z przedstawionej wyżej listy wyraźnie widać, że zakres obowiązków sztabu dywizyjnego Księstwa Warszawskiego pokrywał się niemal całkowicie z francuskim odpowiednikiem. Wątpliwości mogą wzbudzić niektóre sfery, co wyraziłem wyżej, jednakże podyktowane one są najprawdopodobniej brakami

¹¹⁵ W tekście nie podałem tego typu przykładów, jednak w znanej mi dokumentacji zachowane są przykłady wysyłania haseł. ANK, AMC, sygn. 1279, Cebulski do Paszkowskiego, Płock, 6 VI 1808 r., 87. Podobną praktykę odnajdujemy w pracy płk. Maurycyego Hauke z okresu kampanii 1807 roku. „Mots d'ordre pour Juin» Laggarten 19 VI 1807 r.”, w *Spadek piśmienniczy po gen. Maurycym hr. Hauke*, oprac. Aleksander Rembowski (Warszawa: Nakładem księgarni E. Wende i S-ka, 1905), 111.

¹¹⁶ Marcin Ochman, *Polski korpus inżynierów wojskowych w latach 1807–1831* (Zabrze–Tarnowskie Góry: Inforteditions, 2020), 160.

¹¹⁷ AGAD, RSiRMKW, sygn. 39f, Sztab Generalny do Różnieckiego (Inspektora Generalnego Jazdy), Warszawa, 2 VII 1810 r., 129.

w polskiej bazie źródłowej, która nie pozwala ostatecznie stwierdzić pełnej zgodności z francuskim sztabem dywizyjnym. Zarazem jest to w mojej ocenie w pełni wystarczający dowód, by móc wpisać polski sztab legionowy, w wymiarze instytucjonalnym, w poczet „nowoczesnych” i sprawnie działających instytucji wojskowych Europy początku XIX w. Należy przy tym pamiętać, że instytucja ta była kompletnym *novum* dla znakomitej większości polskich oficerów. Struktura nowoczesnego sztabu w Wojsku Polskim została stworzona na podstawie tego jak wyglądał sztab francuski właśnie w okresie Księstwa Warszawskiego. W takim poglądzie nie jestem osamotniony – badacze Sztabu Generalnego Wojska Polskiego z okresu międzywojnia genezy tej instytucji upatrują właśnie w czasach tego „małego państwa wielkich nadziei” – korzystając z wyrażenia Barbary Grochulskiej¹¹⁸. Dla ścisłości należy dodać, że choć ich spostrzeżenia dotyczą Sztabu Generalnego, a nie Głównego – który jest przedmiotem niniejszego studium, to przecież niemożliwym jest, by Sztab Główny funkcjonował bez Generalnego, dlatego sądzę, że mój pogląd znajduje uzasadnienie. Kwestią otwartą jest zbadanie, w jaki sposób polski sztab dywizyjny działał podczas prowadzenia działań wojennych, czyli w jaki sposób koordynował funkcjonowanie dywizji i czy w jakimś stopniu współpracował ze swoim francuskim odpowiednikiem albo innym sojusznikiem w trakcie kampanii. Zagadnieniem wartym dokładniejszego zgłębienia jest również charakter pracy sztabu dywizji po reformie armii w 1810 r. i wprowadzeniu okręgów wojskowych.

Z powodu braku szczegółowych badań skupiających się na funkcjonowaniu wojska w latach 1807–1809, nie ma punktu odniesienia do jednoznacznej oceny działalności Sztabu Głównego 1 Legii. Zresztą sąd taki powinien być poprzedzony dokładnymi studiami nad tą instytucją. W tekście skupiłem się raczej na wskazaniu pewnych obszarów aktywności sztabu legionowego i jego relacjach służbowych z podległymi mu jednostkami, a także porównaniu go ze sztabami dywizyjnymi ówczesnej Europy. Przyjęta przeze mnie koncepcja tekstu sprawiła, że wiele tematów jedynie nakreśliłem w ogólny sposób. Niemal każdy z poruszonych w tekście problemów można rozwinąć w osobnym artykule, a ich zbiór w osobnej monografii. Szczególnie obiecująco wyglądają dokumenty związane ze sprawami kryminalnymi oraz

¹¹⁸ Rawski, *Geneza*, 29–31; Tadeusz Kmiecik, *Sztab Generalny Wojska Polskiego 1918–1939. Udział w wojnach o granice i funkcjonowanie w warunkach zagrożenia państwa* (Warszawa: Wyd. ZP, 2012), 13–15.

korespondencja z pułkownikami – źródła, które pozwalają wnikać w „życie wewnętrzne” pułku. Pewnym *novum* zaprezentowanym w tej pracy jest zwrócenie uwagi na pola współpracy między sztabem a instytucjami cywilnymi. Wojsko wpisywało się niezwykle wyraziście w krajobraz Księstwa Warszawskiego – kraju, jak się wyraził Szymon Askenazy – „z konieczności *par excellence* militarnego”¹¹⁹. Sądzę, że ta wyrazistość zasługuje na gruntowne badania. Może się to okazać panaceum na fundamentalny problem polskiej napoleonistyki, czyli utratę dużej części źródeł wojskowych podczas II wojny światowej. Jak zaznaczyłem w tekście – wojsko nigdy nie funkcjonuje w próżni – kontakty wojskowych z cywilami zostawiły po sobie wiele śladów. Sądzę, że podążanie nimi może pogłębić dotychczasowy obraz funkcjonowania Wojska Polskiego w dobie napoleońskiej, szczególnie w okresie pokoju.

Powyższe rozważania skłaniają do refleksji nad możliwością stworzenia, jak sądę, dość dokładnego w świetle zachowanych materiałów źródłowych, dłuższego artykułu, a może nawet osobnej pracy monograficznej poświęconej funkcjonowaniu 3 pp. Jak wspomniałem, korespondencja Żółtowskiego przeważa nad dokumentami pozostałych dowódców pułkowych. Wydaje mi się, że dodając do tego znaną historykom epoki napoleońskiej księgę rozkazów 3 pp z lat 1810–1811 oraz dodatkowe kwerendy, możemy uzyskać dokładny (na miarę zachowanych źródeł) obraz codziennego funkcjonowania pułku, przynajmniej w latach 1807–1811. Ilość zachowanej dokumentacji sprawia, że taka praca ma spory potencjał na to, by stać się najlepiej udokumentowanym studium spośród wszystkich dotychczasowych monografii pułkowych.

Aneks

Fonctions des différents emplois particuliers à l'Armée du Duché de Varsovie d'après l'organisation qui lui a été donnée par S[a] M[ajesté] l'Empereur et Roi.

21 7bre 1807¹²⁰

Les emplois sont: 1. le inspecteur général, 2. le inspecteur aux revues, 3. le sous inspecteur aux revues, 4. le commissaire des guerres, 5. le

¹¹⁹ Askenazy, *Księgę*, 177.

¹²⁰ 21 września 1807 r.

major de la légion, 6. le chef d'état-major de la légion, 7. le major du régiment dits gros major, 8. le adjudant-major du régiment¹²¹.

1. Le inspecteur généraux

Il y a deux inspecteurs généraux dont l'un d'infanterie et l'autre de cavalerie. Ils surveillent l'instruction, la discipline, la tenue, l'administration et la police, chacun de son arme. Un fois par an ordinairement et extraordinairement chaque fois que le ministre leur en donne l'ordre, ils vont inspecteur les différent corps de troupes de leur armée, ils s'informent exactement de tout ce qui est relatif au service en général et rendent compte au ministre de l'état dans lequel ils l'ont trouvé. Lors de l'inspection de l'inspecteur général, tout militaire peut sans passer par les degrés prescrits, lui porter ses plaintes, ses demandes, ses griefs. Il décide des moindres et réfère des plus importantes au ministre de la guerre. À chaque inspection il recueille les renseignements sur la conduite, la capacité et les talents des officiers tant supérieurs que subalternes et en dépose chez le ministre accompagnés de son avis. Il juge les militaires qui demandent des congés absolus ou limités, s'il en sont susceptibles. Il suspend de leurs fonctions et punit d'arrêts de rigueur et simples les militaires qu'il trouve avoir manqué à leur devoir et les dénonce au ministre de la guerre. Les officiers non employés qui demandent d'être placés, sont tenus de se présenter chez l'inspecteur général de l'armée dans laquelle ils veulent entrer et de déposer les preuves de leurs titres, de leur capacité et de l'état de leur sante. L'inspecteur les place sur la liste qui reste toujours ouverte dans son bureau avec son opinion. Nul ne peut être employé sans avoir le recommandation de l'inspecteur g[énéra]l. Les Inspecteurs généraux sur l'ordre qui leur est donné par le ministre, inspectent les Conseils d'Administration des légions que le ministre leur indique et se font rendre compte de l'emploi de tous les fondes, masses ect., ect.

2. Le inspecteur aux revues

Il y a un inspecteur aux revues pour chaque légion, il est le chef de la comptabilité de la légion; il passe une fois chaque année en revue tous les troupes de la légion, constate le nombre d'hommes présentes et les mouvements de l'année, vérifie les comptes de conseils d'administration des régiments, l'emploi des fonds, masses. Cet devant lui que

¹²¹ W dokumencie nazwy stanowisk zapisane w pionie, dla zaoszczędzenia miejsca zdecydowałem się na zapis poziomy.

toutes les officiers de la légion sont obligés de justifier leur grades. Il est à la disposition du ministre pour tout ce qui est relatif à la comptabilité; il surveille le sous inspecteur aux revues.

3. Le sous inspecteur aux revues

Chaque sous inspecteur a deux régiments sous sa police; il en passe la revue à la fin de chaque trimestre, dont il rend compte à l'inspecteur de sa légion; il tient le double des contrôles de corps qui sont sous sa police et surveille particulièrement la comptabilité de ces corps.

4. Le commissaire des guerres

Il y a un commissaire des guerres dans chaque légion; il est membre du conseil d'administration de la légion. Il préside en absence du major de la légion; il a la police de ce conseil; il a la surveillance des hôpitaux dans l'arrondissement occupé par la légion; c'est lui que délivre les ordres de route aux militaires isolés et aux corps en marche; il a la surveillance et la direction des magasins des vivres et des fourrages et vise les bons pour les militaires de corps de la légion dans la place où il se trouve; c'est lui qui fait toutes les réquisitions qui sont à faire pour le transport et pour les magasins; il a sous lui et pour son aide un adjoint qui souvent le remplace dans quelques-unes de ses nombreuses occupations.

5. Le major de la légion

Le major de la légion est général de brigade ou colonel; c'est le chef de l'administration de la légion dont il préside le conseil; tout ce qui est relatif à la solde, à l'habillement, à l'équipement et à l'armement de la légion est du ressort du conseil d'administration de la légion. Le major de la légion est un emploi inutile si la nécessité de diviser ces soins entre les régiments est reconnue.

6. Chef d'état-major de la légion

Le chef d'état-major de la légion qui a le grade de colonel est le bras droit du général de division pour tout ce qui est relatif au service tant intérieur qu'extérieur de la légion; c'est par son organe que le général donne ses ordres et il surveille qu'ils soient exécutés; c'est par lui qu'il entretient ses relations et sa correspondance avec les autorités tant civiles que militaires; en temps de guerre, le chef d'état-major donne les ordres de mouvement qu'il reçoit du général, dirige les colonnes,

choisit les camps, surveille les différents services d'artillerie, du génie, de vivres, fourrages, réquisitions ect. Il est particulièrement chargé de rapports et situations de la légion.

7. Le major du régiment dits gros-major

Le gros-major est colonel en seconde; il est particulièrement chargé de la tenue du contrôle du régiment; en temps de paix lorsqu'il est présent au régiment, il surveille le service intérieure et extérieure du corps tant en garnison qu'en marche; il est chargé de l'instruction du régiment et discipline et de la police et il le commande en absence du colonel; en temps de guerre, le major reste au dépôt du régiment qu'il commande et dont il préside le conseil d'administration. Ses fonctions sont alors de recevoir, d'habiller, d'équiper, d'armer, d'instruire et de diriger les recrues destinées à fournir au manque au manque au complet qui qui s'introduit nécessairement dans le régiment en temps de guerre.

8. Le adjudant major du régiment

C'est l'emploi le plus inutile de l'armée, dans la formation en bataille de régiment il n'a pas de place et il sert tout au plus d'aide de camps au colonel qui n'en a pas besoin, quand chaque bataillon a son adjudant les deux faisant autour les service de semaine dans le régiment, exécutent tout ce qui est relatif au service journalier, à la confection des rapports, situations etc. L'adjudant major peut tout au plus aider le major dans ses fonctions, mais comme il est capitaine, le grade serait au-dessus de l'emploi, ses fonction dépendent de la volonté du colonel, dans quelque régiment il commande un bataillon en l'absence du chef, dans d'autres il n'est que secrétaire du colonel, on peut l'employer très utilement aux fonctions de quartier maître.

Joseph Prince Poniatowski
Ministre de la guerre

Źródło: Sächsisches Hauptstaatsarchiv Dresden, 10026 Geheimes Kabinett, Nr. 3646/5, Fonctions des différents emplois particuliers à l'Armée du Duché de Varsovie d'après l'organisation qui lui a été donnée par S[a] M[ajesté] l'Empereur et Roi, Warszawa, 21 IX 1807 r., 7–8v.

Bibliografia

Archiwalia

Archiwum Główne Akt Dawnych

Archiwum Niemojewskich

Komisja Rządząca

Militaria z Jabłonny

Rada Stanu i Rada Ministrów Księstwa Warszawskiego

Archiwum Narodowe w Krakowie

Archiwum Młynowskie Chodkiewiczów

Biblioteka Polskiej Akademii Umiejętności i Polskiej Akademii Nauk w Krakowie

Dział Zbiorów Specjalnych: Rękopisy

Sächsisches Hauptstaatsarchiv Dresden

Geheimes Kabinett

Zakład Narodowy im. Ossolińskich

Dział Rękopisów

Źródła Drukowane

Davout, Louis, i Charles de Mazade, oprac. *Correspondance du maréchal Davout prince d'Eckmühl ses commandements, son ministre 1801–1815*. T. 2, Paris: Librairie Plon, 1885.

Rembowski, Aleksander, oprac. *Spadek piśmienniczy po gen. Maurycym hr. Hauke*. Warszawa: Nakładem księgarni E. Wende i S-ka, 1905.

Skalkowski, Adam, oprac. *Korespondencja księcia Józefa Poniatowskiego z Francją*. T. 1. Poznań: Poznańskie Towarzystwo Przyjaciół Nauk, 1921.

Pamiętniki

Weyssenhoff, Jan. *Pamiętnik generała Jana Weyssenhoffa*. Oprac. Józef Weyssenhoff. Warszawa–Kraków: Gebethner i Wolff, 1904.

Opracowania

Askenazy, Szymon. *Książę Józef Poniatowski*. Warszawa: Wyd. PIW, 1978.

Belostyk, Ryszard. *Fortyfikacje Księstwa Warszawskiego 1807–1813*. Tłum. Andrzej Szymański. Oświęcim: Napoleon V, 2018.

Bielecki, Robert. *Wielka Armia*. Warszawa: Bellona, 1995.

Brun, Jean-François. „Les états-majors des armées napoléoniennes”. *Revue Historique des Armées* nr 241 (2005): 48–57. <https://doi.org/10.3406/rharm.2005.5763>.

Czubaty, Jarosław. „Księstwo Warszawskie – pierwsze nowoczesne państwo polskie?”. *Kwartalnik Historyczny* 125, nr 2 (2018): 365–401. <https://doi.org/10.12775/KH.2018.125.2.04>.

Czubaty, Jarosław. „Wojsko i nowoczesność. Przypadek Księstwa Warszawskiego”. W *Księstwo Warszawskie. Skok w nowoczesność*. Red. Artur Górak, 133–148. Monografie Instytutu De Republica/ Historia. Warszawa: Instytut de Republica, 2024.

Dudziński, Jarosław. „13. Pułk Piechoty Księstwa Warszawskiego i jego udział w wojnie 1812 roku”. *Studia z dziejów wojskowości* 2 (2013): 117–154.

- Eile, Henryk. *Administracja w wojsku Księstwa Warszawskiego*. Warszawa: Główna Księgarnia Wojskowa, 1926.
- Eile, Henryk. *Dzieje administracji w wojsku Księstwa Warszawskiego. Ks. Józef jako administrator*. Warszawa: Główna Księgarnia Wojskowa, 1928.
- Favier, Franck. *Berthier. L'ombre de Napoléon*. Paris: Perrin, 2015.
- Gembarzewski, Bronisław. *Wojsko Polskie: Księstwo Warszawskie 1807–1814*. Warszawa: Gebethner i Wolff, 1912.
- Goclon, Jacek Arkadiusz. *Polska na królu pruskim zdobyta. Ustrój, administracja i sądownictwo doby Komisji Rządzącej w 1807 roku*. Acta Universitatis Wratislaviensis. Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, 2002.
- Gorzałka, Przemysław. *Z woli Cesarza i dla odzyskania państwa. Kwestie wojskowe w pracach Komisji Rządzącej z 1807 roku*. Tarnowskie Góry: Inforteditions, 2022.
- Góralczyk, Przemysław. „Państwo a Kościół katolicki w Księstwie Warszawskim w latach 1807–1815”. W *Księstwo Warszawskie w historii i tradycji napoleońskiej (1807–2007)*. Red. Katarzyna Bucholc-Srogosz i Maciej Trąbski, 213–230. Częstochowa: Wydawnictwo Imienia Stanisława Podobińskiego Akademii Imienia Jana Długosza, Muzeum Częstochowskie, 2008.
- Gulich, Wolfgang. *Die Sächsishe Armee zur Zeit Napoleons. Die Reorganisation von 1810*. Schriften der Rudolf-Kötzschke-Gesellschaft. T. 9. Beucha: Sax-Verlag, 2008.
- Hauke de, Louise. *Le général Maurice Comte de Hauké. Souvenir posthume esquissé par Louise de Hauké du centième anniversaire de l'établissement de la famille de Hauké en Pologne 1782–1882*. Varsovie: Imprimerie de A. Gins, 1907.
- Hulot, Frédéric. *Les grands maréchaux de Napoléon. Berthier, Davout, Jourdan. Masséna, Murat, Ney Soult, Suchet*. Lonrai: Pygmalion, 2013.
- Kalinka, Walerian. *Żywoć Tadeusza Tyszkiewicza*. Poznań: Księgarnia Jana Konstantego Żupańskiego, 1853.
- Kania, Leszek. „Sądy wojskowe w armii Księstwa Warszawskiego (prawo, struktury, praktyka)”. *Studia Lubelskie* 7 (2011): 15–47.
- Kmiecik, Tadeusz. *Sztab Generalny Wojska Polskiego 1918–1939. Udział w wojnach o granice i funkcjonowanie w warunkach zagrożenia państwa*. Warszawa: Wydawnictwo ZP, 2012.
- Kociszewski, Aleksander. *Mazowsze w epoce napoleońskiej*. Ciechanowskie Studia i materiały. Ciechanów: Zakład Naukowy Mazowieckiego Ośrodka Badań Naukowych, 1984.
- Machynia, Mariusz, i Szrednicki Czesław. *Oficerowie wojska koronnego 1777–1794. Spisy, cz. 1 sztaby i kawaleria*. Kraków: Księgarnia Akademicka, 2002.
- Madziar, Dawid. *Książę Antonii Paweł Sułkowski 1785–1836. Działalność wojskowa i polityczna*. Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, 2021.
- Madziar, Dawid. „Organizacja szkolenia kawalerzysty armii Księstwa Warszawskiego w świetle rozkazów płk. Feliksa Przyszychowskiego”. *Wiek Stary i Nowy* 18, nr 23 (2023): 1–23. <https://doi.org/10.31261/WSN.2023.23.11>.
- Madziar, Dawid. „Wyzwania organizacyjne kawalerii w latach 1809–1811 na przykładzie 9. Pułku Ułanów Księstwa Warszawskiego”. W *Księstwo Warszawskie. Skok w nowoczesność*. Red. Artur Górak, 191–217. Monografie Instytutu De Republica/ Historia. Warszawa: Instytut de Republica, 2024.

- Morawski, Konrad. *General Stanisław Fiszer 1769–1812*. Oświęcim: Napoleon V, 2016.
- Morawski, Ryszard, Andrzej Dusiewicz, Tadeusz Jeziorowski i Andrzej Nieuważny. *Wojsko Księstwa Warszawskiego. Generalowie, adiutanci, sztaby*. Warszawa: Karabela, 2018.
- Morawski, Ryszard, i Wielecki Henryk. *Wojsko Księstwa Warszawskiego. Generalicji i sztaby*. Warszawa: Bellona, 1996.
- Nafziger, George, i Mariusz Wesolowski. *The Poles and Saxons During the Napoleonic Wars*. Chicago: The Emperor's Press, 1991.
- Nieuważny, Andrzej. *Klucz do wszystkiego. Dzieje napoleońskiej twierdzy Gdańsk 1807–1814*. Monografie Muzeum Gdańska. T. 4. Gdańsk: Wydawnictwo Muzeum Gdańska, 2022.
- Ochman, Marcin. *Polski korpus inżynierów wojskowych w latach 1807–1831*. Zabrze–Tarnowskie Góry: Inforteditions, 2020.
- Oniszczyk, Aleksandra. *Pod presją nowoczesności. Władze Księstwa Warszawskiego wobec Żydów*. Warszawa: Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego, 2021.
- Orzechowski, Jan. *Dowodzenie i sztaby*. Warszawa: Wydawnictwo Ministerstwa Obrony Narodowej, 1974.
- Pachoński, Jan. *General Franciszek Paszkowski 1778–1856*. Warszawa: Wydawnictwo Ministerstwa Obrony Narodowej, 1982.
- Pachoński, Jan. *Legiony Polskie Prawda i Legenda 1794–1807. Działalność niepodległościowa i zaczątki legionów 1794–1794*. T. 1. Warszawa: Wydawnictwo Ministerstwa Obrony Narodowej, 1969.
- Pachoński, Jan. *Legiony Polskie Prawda i Legenda*. T. 4, „Z ziemi włoskiej do Polski” 1800–1807. Warszawa: Wydawnictwo Ministerstwa Obrony Narodowej, 1979.
- Pachoński, Jan. *Oficerowie Legionów Polskich 1796–1807. Słownik biograficzny oficerów Legionów Polskich 1796–1807*. Do druku przygotowali Kamil Stepan, Adam Roliński. T. 2. Kraków: Fundacja Centrum Dokumentacji Czynu Niepodległościowego, Księgarnia Akademicka, 1998–2003.
- Paczuski, Adam. „Polscy oficerowie we francuskich sztabach w latach 1805, 1806 i 1807”. *Folia Historica Opaliniensis. Historyczne Zeszyty Muzealne* 1 (2023): 7–40.
- Pawłowski, Bronisław. *Historia wojny polsko-austriackiej 1809 roku*. Oświęcim: Napoleon V, 2019.
- Polak, Krzysztof. *Od Łomży do Sedanu. Pułk 8. ułanów Księstwa Warszawskiego 1809–1814*. Oświęcim: Napoleon V, 2013.
- Przygodzki, Jacek. „«Duch prowincjonalizmu upadł na zawsze». Uwagi o nowoczesności ustroju Księstwa Warszawskiego”. W *Księstwo Warszawskie. Skok w nowoczesność*. Red. Artur Górak, 17–39. Monografie Instytutu De Republica/ Historia. Warszawa: Instytut de Republica, 2024.
- Rawski, Tadeusz. „Geneza i ewolucja Sztabu Generalnego (Głównego) Wojska Polskiego w dziejach”. W *Sztab Generalny (Główny) Wojska Polskiego 1918–2003*. Red. Tadeusz Panecki, Franciszek Puchała, Jan Szostak i Lesław Dudek, 21–36. Warszawa: Bellona, 2003.
- Rogula, Jan. „Płk Jan Kamieniecki – adiutant księcia Józefa Poniatowskiego i jego związki z Dynowszczyzną”. W *Ochrona dziedzictwa przyrodniczego i kulturowego istotą zrównoważonego rozwoju społeczno-gospodarczego na terenie Podgó-*

- rza Dynowskiego. Red. Jan Krupa i Krzysztof Szpara, 61–75. Dynów: Związek Gmin Turystycznych Podgórze Dynowskiego, 2018.
- Schuster, Oscar, i Friedrich Francke, *Geschichte der sächsischen Armee: von deren Errichtung bis auf die neueste Zeit*. T. 2. Lipsk: Verlag von Duncker & Humblot, 1885.
- Skowronek, Jerzy. *Książę Józef Poniatowski*. Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź: Wydawnictwo Zakładu Imienia Ossolińskich, 1984.
- Snopkiewicz, Jan. *Armia saska 1763–1815*. T. 1–2. Zabrze: Inforteditions, 2008–2010.
- Sokołow, Oleg. *Armia Napoleona*, Oświęcim: Napoleon V, 2014.
- Stojanowski, Józef. „Ministerium Wojny w Księstwie Warszawskim”. *Przegląd Historyczno-Wojskowy* 1, z. 2 (1929): 207–242.
- Sulek, Leon Antoni. „Dezercja z wojska Księstwa Warszawskiego”. *Teka Komisji Historycznej Polskiej Akademii Nauk Oddział w Lublinie* 4, z. 1 (2007): 38–53.
- Sulek, Leon Antoni. „Walka z dezercją w wojsku Księstw Warszawskiego”. *Roczniki Humanistyczne* 55, z. 2 (2007): 123–141.
- Śwędrowski, Michał. *Portret człowieka zapalczywego. Generał Jan Krukowiecki w powstaniu listopadowym*. Oświęcim: Napoleon V, 2013.
- Telp, Claus. *The Evolution of Operational Art. From Frederick the Great to Napoleon 1740–1813*. Military History and Policy. London–New York: Frank Cass, 2005.
- Thiébauld, Paul. *Manuel général du service des états-majors généraux et divisionnaires dans les armées*. Paris: Librairie pour l'art militaire, 1813.
- Turos, Maria Joanna. *Chirurgia w czasach Księstwa Warszawskiego*. Warszawa: Wydawnictwo Warszawskiego Uniwersytetu Medycznego, 2021.
- Vachée, Jean-Baptiste. *Napoléon en campagne*. Paris–Nancy: Librairie Militaire Berger-Levrault, 1913.
- Ziółek, Ewa Małgorzata. *Między tronem i ołtarzem. Kościół i państwo w Księstwie Warszawskim*. Źródła i Monografie. Lublin: Towarzystwo Naukowe Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego Jana Pawła II, 2012.
- Zych, Gabriel. *Armia Księstwa Warszawskiego 1807–1812*. Warszawa: Wydawnictwo Ministerstwa Obrony Narodowej, 1961.
- Żupański, Jan, red. *Rys historyczny kampanii odbytej w roku 1809 w Księstwie Warszawskim pod dowództwem księcia Józefa Poniatowskiego*. Poznań: Nakładem Jana Konstantego Żupańskiego, 1869.

Prace nieopublikowane

- Gohier, Eric. „Les officiers d'Etat-Major de la Grand Armée 1804–1814”. Praca magisterska, Université de Sorbonne Paris IV, 1991–1992, mps.

STRESZCZENIE

Damian Drzazga, Funkcjonowanie Sztabu Głównego 1 Legii księcia Józefa Poniatowskiego w latach 1808–1809 – zarys problematyki

Artykuł porusza problem funkcjonowania Sztabu Głównego 1 Legii ks. Józefa Poniatowskiego w latach 1808–1809. W tekście opisano strukturę oraz codzienną działalność sztabu, relacje z pułkami, kontakty z Ministerstwem Wojny oraz współpracę z instytucjami cywilnymi. W artykule przeanalizowano przykłady codziennych spraw, jakimi zajmował się sztab, czyli: zaopatrzenie, dezercja, kwestie kadrowe, odznaczenia itp. Omówiono także rolę szefa sztabu, którego obowiązki wzorowane były na francuskich rozwiązaniach. W tekście został podkreślony wpływ modernizacji Wojska Polskiego inspirowanej wzorcami francuskimi, a także adaptacja nowoczesnych instytucji i ich funkcjonowanie w warunkach pokoju. Porównano również polski sztab z odpowiednikami w armiach francuskiej oraz saskiej, uwzględniając różnice organizacyjne i kompetencyjne. Tekst sygnalizuje kolejne problemy badawcze związane z instytucjami wojskowymi w Księstwie Warszawskim.

Słowa kluczowe: Księstwo Warszawskie, Franciszek Paszkowski, sztab dywizyjny, 1 Legia Księstwa Warszawskiego, instytucje wojskowe, epoka napoleońska, epoka porzobiorowa, Józef Poniatowski

SUMMARY

Damian Drzazga, The Functioning of the General Staff of the 1st Legion of Prince Józef Poniatowski in 1808–1809—an Outline of the Issues

The article addresses the issue of the functioning of the General Staff of Prince Józef Poniatowski's 1st Legion between 1808 and 1809. It provides a detailed description of the staff's organisational structure and daily operations, including its relations with regiments, its communication with the Ministry of War and cooperation with civilian authorities. The study examines specific examples of everyday matters managed by the staff, including logistics, personnel management, and award administration, among others. Furthermore, the role of the Chief of Staff, whose responsibilities were modelled on French practices, is discussed. The article underscores the modernisation of the Polish Army inspired by French models, as well as the adaptation and functioning of contemporary institutions under peace-time conditions. A comparative analysis of the Polish General Staff with its counterparts in the French and Saxon armies is also presented, highlighting organisational and functional differences. Finally, the article identifies several avenues for further research related to military institutions in the Duchy of Warsaw.

Keywords: Duchy of Warsaw, Franciszek Paszkowski, divisional staff, 1st Legion of the Duchy of Warsaw, military institutions, Napoleonic era, post-partition period, Józef Poniatowski

ZUSAMMENFASSUNG

Damian Drzazga, Die Funktionsweise des Hauptstabs der 1. Legion des Fürsten Józef Poniatowski in den Jahren 1808–1809 – eine Übersicht der Problematik

Der Artikel befasst sich mit der Funktionsweise des Hauptstabs der 1. Legion des Fürsten Józef Poniatowski in den Jahren 1808–1809. Der Text beschreibt die Struktur und die täglichen Aktivitäten des Stabes, die Beziehungen zu den Regimentern, die Kontakte zum Kriegsministerium und die Zusammenarbeit mit zivilen Institutionen. Der Artikel analysiert Beispiele für alltägliche Angelegenheiten, mit denen sich der Stab befasste, d. h. Versorgung, Desertion, Personalangelegenheiten, Auszeichnungen usw. Erörtert wird auch die Rolle des Stabschefs, dessen Aufgaben sich an französischen Lösungen orientierten. Der Text hebt den Einfluss der Modernisierung der polnischen Armee nach französischem Vorbild sowie die Anpassung moderner Institutionen und deren Funktionsweise unter Friedensbedingungen hervor. Außerdem wird der polnische Generalstab mit seinen Entsprechungen in der französischen und sächsischen Armee verglichen, wobei organisatorische und kompetenzbezogene Unterschiede berücksichtigt werden. Der Text weist auf weitere Forschungsprobleme im Zusammenhang mit den militärischen Institutionen im Herzogtum Warschau hin.

Schlüsselwörter: Herzogtum Warschau, Franciszek Paszkowski, Divisionsstab, 1. Legion des Herzogtums Warschau, militärische Institutionen, napoleonische Epoche, Epoche nach den Teilungen, Józef Poniatowski